

การเรียกร้องเพื่อให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พุทธศักราช 2534

การเรียกร้องของกลุ่มพลังประชาชนซึ่งมีการชุมนุมประท้วงให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ฉบับปีพุทธศักราช 2534 โดยมีองค์กรภาคเอกชน อาจารย์ นักวิชาการ องค์กรต่าง ๆ กว่า 50 องค์กรในครั้งนี หากจะกล่าวโดยสรุป การชุมนุมเรียกร้องในช่วงแรก ซึ่งดำเนินการโดยองค์กรของนักศึกษาเป็นการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญในบางมาตรา ซึ่งไม่มีความเป็นประชาธิปไตย เนื่องจากนายกรัฐมนตรีนอ้จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้ง และรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวยังเปิดโอกาสให้สมาชิกวุฒิสภามีอำนาจบางประการคล้ายกับอำนาจของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน รวมทั้งประธานวุฒิสภายังเป็นประธานรัฐสภา ซึ่งหลักการดังกล่าวขัดแย้งกับหลักการของระบอบประชาธิปไตย และในที่สุดการเรียกร้องทางการเมืองก็ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากสาเหตุสำคัญดังกล่าวจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป ทำให้กลุ่มนักการเมืองจำเป็นต้องยอมรับรัฐธรรมนูญดังกล่าว แต่ได้มีการให้สัญญาว่าร่วมกันจะดำเนินการแก้ไขรัฐธรรมนูญทันทีที่เปิดประชุมสภาหลังการเลือกตั้งแล้ว

ภายหลังการเลือกตั้งการแก้ไขรัฐธรรมนูญไม่สามารถดำเนินการได้อย่างที่ได้มีการให้สัญญากันไว้ เนื่องจากกลุ่มผู้นำของคณะ รสช. ได้ใช้โอกาสที่รัฐธรรมนูญเปิดช่องทางให้พยายามจะเข้ามามีอำนาจทางการเมือง และมีตำแหน่งทางการเมืองการปกครอง กลุ่มนักการเมืองบางพรรค ซึ่งเป็นพรรคฝ่ายค้านได้มีการดำเนินการสืบทอดอำนาจดังกล่าว ตลอดจนเข้าร่วมกับองค์กรนักศึกษา และประชาชน ซึ่งมีการเรียกร้องกันมาตั้งแต่ต้น ทำให้ประเด็นของการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญแปรเปลี่ยนไปเป็นการพยายามล้มล้างอำนาจของคณะ รสช. ซึ่งพยายามจะเข้ามามีบทบาททางการเมือง อย่างไรก็ตาม การล้มล้างอำนาจของ รสช. นั้น มีความสำคัญที่ต้องคำนึงถึง กล่าวคือ รสช. เข้ามามีอำนาจทาง

การเมืองได้ เนื่องจากรัฐธรรมนูญได้เปิดโอกาสให้สามารถเข้ามาดำรงตำแหน่ง
ทางการเมือง แนวทางแก้ไขที่สำคัญจึงต้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ เพื่อเปิด
โอกาสเข้าสู่ระบบการเมืองของคณะ รสช. ดังนั้น วิธีการที่จะตัดช่องทางในการ
เข้าสู่ระบบการเมืองของคณะ รสช. โดยการแก้ไขรัฐธรรมนูญจึงมีความสอดคล้อง
กับกลุ่มพลังของนักศึกษาและประชาชนซึ่งมีการเรียกร้องกันมาตั้งแต่ต้น

เมื่อ พลเอก สุจินดา คราประยูร มาเป็นนายกรัฐมนตรี โดยการสนับสนุน
ของ 5 พรรคร่วมรัฐบาล พรรคฝ่ายค้านจึงได้เข้าร่วมกับกลุ่มนักศึกษาและ
ประชาชนซึ่งมีการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญอยู่แล้ว โดยกลุ่มนักศึกษาและ
ประชาชนต้องการให้แก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นในขณะที่พรรค
ฝ่ายค้านต้องการล้มล้างอำนาจ รสช. และเปิดโอกาสการเข้าสู่อำนาจทางการเมือง
ของคณะ รสช. โดยการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้ รสช. สามารถเข้าสู่อำนาจ
ทางการเมืองได้ ดังนั้น กลุ่มต่าง ๆ ในการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ
จึงแบ่งออกได้ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่เรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ โดย
อาจารย์ นักศึกษา ประชาชนและองค์กรต่าง ๆ ต้องการให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ
ให้มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นขณะที่กลุ่มพรรคฝ่ายค้านต้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญ
ให้เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองของคณะ รสช. สำหรับ
กลุ่มที่สนับสนุน รสช. นั้น ประกอบด้วย กลุ่มทหารผู้ใต้บังคับบัญชาของคณะ รสช.
ซึ่งต้องการสนับสนุนให้คณะ รสช. มีอำนาจทางการเมืองโดยชอบธรรมตามรัฐ-
ธรรมนูญ รวมทั้งกลุ่ม 5 พรรคร่วมรัฐบาลซึ่งต้องการเข้าสู่อำนาจทางการเมือง
ภายใต้การคุ้มครองของคณะ รสช. ซึ่งยังคงยึดอำนาจการปกครองประเทศอยู่ใน
ขณะนั้น กลุ่มดังกล่าวขอรับรัฐธรรมนูญที่เป็นเผด็จการได้ หากตัวเองอยู่ใน
ตำแหน่งทางการเมืองการปกครอง นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนอาจจะโดยเต็ม
ใจหรือไม่ก็ตามจากกลุ่มสื่อของรัฐ และองค์กรของรัฐอีกด้วย

ประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญดังกล่าวผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงโดยละเอียด
ตามลำดับเวลาโดยแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนเทคนิค
และวิธีการที่กลุ่มต่าง ๆ ใช้ในการบรรลุวัตถุประสงค์ของตน ดังนั้นในบทนี้จะได้

นำเสนอ เพื่อให้ได้ทราบถึงสภาพแวดล้อมทางการเมืองก่อนและหลังการยึดอำนาจ
ทางการบริหารการปกครอง ตลอดจนความพยายามในการสืบทอดอำนาจของคณะ
รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ จนกระทั่งกลุ่มพลังประชาชนได้รวมตัวกันเพื่อ
เรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น และได้
แก้ไขรัฐธรรมนูญจนประสบผลสำเร็จในปี พ.ศ. 2535

บรรยากาศทางการเมืองก่อนการปฏิวัติรัฐประหารของคณะ รสช.

การเมืองไทยในสมัย พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรคชาติไทย
เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 17 ของประเทศไทยนั้น นับเป็นครั้งแรกในรอบ 12 ปี
ที่มีนายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง การบริหารงานของรัฐบาล พลเอกชาติชาย
ชุณหะวัณ ประสบผลสำเร็จอย่างดีเยี่ยมในหลาย ๆ ด้าน¹ ทั้งในด้านการสร้าง
ความสนับสนุนจากกลุ่มพลังในสังคม เช่น การเพิ่มเงินเดือนข้าราชการ และ
การเพิ่มค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำให้กับผู้ใช้แรงงาน บทบาทในการพัฒนา โครงสร้าง-
หน้าที่ ของระบบการเมือง โดยเฉพาะรัฐสภากับพรรคการเมือง บทบาทของพรรค
การเมืองเริ่มที่จะเข้มแข็งขึ้น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้มีการพัฒนาคุณภาพจาก
อดีตที่ผ่านมา ทั้งนี้สังเกตได้จากระดับการศึกษาของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรซึ่งมี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,
การจัดการกระจายรายได้และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในจังหวัดสำคัญ
(กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2535) น.1.

ผลทำให้การอภิปรายในสภาผู้แทนราษฎรเป็นระเบียบขึ้นกว่าเดิม พรรคการเมือง เป็นตัวแทนของประชาชน และติดตาม ตรวจสอบการปฏิบัติงานของข้าราชการ ประจำได้อย่างเต็มที่ มีการเปิดอภิปรายรัฐบาล ชักพอกการบริหารงานของรัฐบาล ถึง 2 วัน 2 คืน คือการดำเนินการเปิดอภิปรายทั่วไป เพื่อลงมติไม่ไว้วางใจ รัฐบาล ระหว่างวันที่ 19-20 กรกฎาคม 2532 นอกจากนี้อำนาจทางการเมือง ของผู้แทนราษฎรยังเข้มแข็งขึ้นกว่าในอดีต โดยพรรคการเมืองสามารถมีบทบาท และอำนาจแน่ชัดในทางนิติบัญญัติ ตัวอย่างเช่น ได้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2521 ในหลายประเด็น โดยเฉพาะประเด็นที่แก้ไขในเรื่องสำคัญคือ เรื่องที่เกี่ยวกับการลดอำนาจของวุฒิสมาชิก ซึ่งโดยทั่วไปแล้วกระทำได้ยากมาก

ส่วนความสำเร็จทางด้านเศรษฐกิจในสมัยรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่เห็นได้ชัดเจน คือ การสร้างเสริมให้มีการลงทุน ทำให้เกิดโครงการ พัฒนาทางอุตสาหกรรมมากมาย มีการค้าขายกับต่างประเทศมีการส่งออก ซึ่งช่วย เพิ่มความแข็งแกร่งมั่นคงให้กับธุรกิจเอกชนมากขึ้น

สำหรับบทบาทของรัฐบาลในการพัฒนา โครงสร้าง-หน้าที่ ของระบบ การเมืองจะเห็นได้ว่าการพัฒนามากขึ้น โดยได้มีการแบ่งแยกอำนาจหน้าที่อย่าง แน่ชัดขึ้นระหว่างโครงสร้างทางการเมืองต่าง ๆ เช่น รัฐสภา และพรรค การเมือง รวมถึงสภาผู้แทนราษฎรที่มีบทบาทและอำนาจแน่ชัด ในการร่างกฎหมาย เป็นตัวแทนของประชาชนและติดตามตรวจสอบการปฏิบัติงานของข้าราชการประจำ ได้อย่างเต็มที่ ทำให้อำนาจทางการเมืองของผู้แทนราษฎรเข้มแข็งขึ้นกว่าในอดีต

ในด้านความมั่นคงก็ได้มีความพยายามที่จะใช้นโยบาย "เปลี่ยนสนามรบ ให้เป็นสนามการค้า" มีความพยายามแก้ปัญหาของกัมพูชา ซึ่งก่อให้เกิดบรรยากาศ ของการค้าขายที่ดีขึ้น

²อ้างแล้ว, หน้าเดียวกัน.

สำหรับการพัฒนาประเทศรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้พยายามที่จะจัดให้มีการประชุมในลักษณะ "คณะรัฐมนตรีสัญจร" เพื่อสนับสนุนนโยบายการสร้างงานในชนบท ซึ่งในปีงบประมาณ 2534 ได้ตั้งงบประมาณการสร้างงานในการพัฒนาชนบทไว้ถึง 32,600 ล้านบาท โดยให้ความสำคัญต่อการส่งเสริมและร่วมมือกับกลุ่มผู้ประกอบการในท้องถิ่นที่โยงใยอยู่กับสภาพการค้าประจำจังหวัดต่าง ๆ มีการพัฒนาประเทศตามภูมิภาคต่าง ๆ และในกรุงเทพมหานครรวมเป็นเงินนับแสนล้านบาท ทั้งประเภทที่เกี่ยวข้อกับภาคอุตสาหกรรมการผลิต และที่ร่วมมือระหว่างภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การคมนาคมท่องเที่ยว การพัฒนา และอื่น ๆ อีกมากมาย

การขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วง สมัยรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในช่วงปี พ.ศ. 2531-2533 สภาพเศรษฐกิจของไทยมีอัตราเจริญก้าวหน้าสูงสุด ประมาณร้อยละ 11.2 ในธุรกิจด้านที่ดินและการก่อสร้าง ธุรกิจที่ดิน อุตสาหกรรม การส่งออก รวมทั้งธุรกิจประเภทอื่น ๆ มีความเจริญสูงสุด

ในด้านวัฒนธรรมทางการเมืองของคนไทย ในสมัยรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งพยายามแสดงให้เห็นว่าเป็นรัฐบาลที่มาจากวิถีทางประชาธิปไตยมากกว่ารัฐบาลอื่น ๆ ที่ผ่านมาแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาไปสู่วัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วมที่น่าพอใจ คนไทยจำนวนเพิ่มมากขึ้นมีความตื่นตัวทางการเมือง มีความรู้สึกห่วงแหนในเสรีภาพและสิทธิทางการเมืองของตน รู้จักวิพากษ์วิจารณ์และติดตามตรวจสอบการปฏิบัติงานของฝ่ายการเมืองดีขึ้น แม้แต่ในกลุ่มข้าราชการทหารเอง ซึ่งเคยถูกมองว่ามีอุดมการณ์อนุรักษนิยมและต่อต้าน "การเมือง" มาแต่ก่อน ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิด ทำที่และบทบาทไปสู่การยอมรับในบทบาทของฝ่ายการเมืองมากขึ้น ขอมเป็นเครื่องมือของรัฐบาล และมีการเผยแพร่นโยบาย "การเมืองนำการทหาร" เพื่อทหารจะได้มีบทบาทช่วยฝ่ายพลเรือนในการพัฒนาประชาธิปไตยมากขึ้น

ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทย ได้มีการเปลี่ยนแปลงและมีการพัฒนาทางด้านไปในระดับที่น่าพอใจ ไม่ว่าจะเป็นด้านโครงสร้าง-หน้าที่ความสามารถของสถาบันการเมืองในการปกครอง และในการตอบสนองแบบอารยชนที่เข้มแข็งขึ้น แต่ต่อมาภายหลังการบริหารงานของรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีจุดอ่อนอันเป็นผลเสียต่อความชอบธรรมทางการเมืองอยู่หลายประการ คือ

1. การทุจริตคอร์รัปชันในวงรัฐบาลโดยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ไม่พยายามที่จะแก้ไขปัญหา ประกอบกับกระบวนการสภานิติบัญญัติที่อภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลนั้น ไม่อาจทำอะไรแก่รัฐบาลได้เพราะการถือว่าเป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งและมีเสียงข้างมาก เป็นข้ออ้างที่ไม่น่าพาต่อความรู้สึกไม่พอใจของประชาชน ซึ่งเริ่มมองเห็นว่า ถึงแม้จะมีมูลความผิดแต่คณะรัฐบาลได้อ้างวิธีการทางประชาธิปไตยว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง โดยการใช้เสียงข้างมากของรัฐบาลปกป้องช่วยเหลือพวกพ้อง ไม่สนใจแก้ปัญหาทุจริตคอร์รัปชันของผู้นำรัฐบาล โดยอ้างว่าต้องมีหลักฐานใบเสร็จรับเงินในการทุจริต ทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธา และทำให้เกิดค่านิยมใหม่ในสังคมว่าการกระทำผิดกฎหมาย การทุจริตคอร์รัปชันจะไม่เป็นความผิดถ้ามีผู้มีอำนาจในบ้านเมืองเปิดโอกาสให้ ทำให้มีการแสวงหาผลประโยชน์ซึ่งมีอยู่อย่างมากมายจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการพยายามกลัษติดกลุ่มผู้มีอำนาจในบ้านเมือง จะได้กระทำผิดกฎหมายเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งเป็นการเอาเปรียบผู้สุจริตในสังคม

2. การก้าวก่ายแทรกแซงจากฝ่ายการเมืองสู่ระบบราชการ และรัฐวิสาหกิจอยู่เนือง ๆ อย่างไม่มีขีดจำกัด และไม่มีเหมาะสม เกิดความระส่ำระสาย เกิดวิกฤตศรัทธา เกิดความสับสนในการยึดหลักการด้านคุณธรรม คือธรรมและผลประโยชน์รวมของชาติในการปฏิบัติราชการ จนกระทั่งเกิดความขัดแย้งระหว่างข้าราชการประจำกับฝ่ายการเมืองขึ้น เช่น กรณีผู้ว่าราชการจังหวัดหรือนายตำรวจชั้นผู้ใหญ่ถูกย้าย เพราะไม่สนองนโยบายและผลประโยชน์ของฝ่ายการเมือง กรณีความขัดแย้งระหว่างกระทรวงมหาดไทยกับกรุงเทพมหานคร และ

ความขัดแย้งในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ระหว่างข้าราชการทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง และฝ่ายการเมือง เป็นต้น

3. กลุ่มนายทุนได้โอกาสแสวงหาผลประโยชน์และการมีอภิสิทธิ์ทางการเมือง สร้างความมั่งคั่งร่ำรวยให้กระจุกตัวอยู่กับนักการเมืองและนายทุน ซึ่งก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมในสังคมมากขึ้น

นอกจากผลเสียในการบริหารราชการของรัฐบาล พลเอก ชาคิชาย ชุกตะวัตต์ ดังกล่าวข้างต้นแล้วนั้น ยังประกอบกับมีวาระผสมผสานจากฝ่ายการเมือง บางกลุ่มที่ปะทะใช้อำนาจสกัดกั้นเสรีภาพของสื่อมวลชนทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และนักวิชาการที่จะแสดงความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติงานของรัฐบาล อย่างบริสุทธิ์ ประกอบกับปัญหาความแตกแยกและขัดแย้งกันในหมู่นักการเมือง ซึ่งปัญหาความไร้ประสิทธิภาพของรัฐบาลดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดภาวะความถึงตัวของ ความชอบธรรมทางการเมืองที่รัฐบาลได้รับแรงกดดันจากกลุ่มนักการเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะแรงกดดันจากฝ่ายทหารและการวิจารณ์ในเรื่องความเปราะบางของการบริหารงาน คือการทุจริตคอรัปชั่น ซึ่งเป็นจุดอ่อนประการหนึ่งของระบบการเมือง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้บั่นทอนความชอบธรรมของรัฐบาล ในมิติด้านความศรัทธาไปอย่าง น่าเสียดาย

4. การทำทนายอำนาจระหว่างนักการเมือง และทหาร มีการเผชิญหน้ากันระหว่างรัฐบาลและกองทัพหลายครั้ง โดยสภาพการเผชิญหน้านั้นไม่ได้รับการแก้ไข แต่ถูกปล่อยไปเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องผู้นำทางการเมืองบางคนออกมากล่าวหาผู้นำทหารจนกระทั่งไปถึงเรื่อง รถโมบายยูนิต ตลอดจนประเด็นสำคัญ เรื่องการปลดหรือไม่ปลดตำแหน่งของผู้นำกองทัพ จนทำให้สถานการณ์ลุกลามและนำไปสู่การรัฐประหารในที่สุด.

กล่าวโดยสรุปเหตุการณ์ในช่วงรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ จะเห็นได้ว่า เมื่อพิจารณาเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของประชาชนนั้น ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิมจากนโยบายด้านการสร้างงานในชนบท อีกทั้งอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก็อยู่ในระดับสูงมาก เมื่อประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จึงหันมาให้ความสำคัญกับระบบการเมืองการปกครอง ซึ่งไม่ใช่เรื่องไกลตัวอีกต่อไป ประการต่อมา ได้แก่ บทบาทของพรรคการเมือง ซึ่งชัดเจนมากขึ้น เข้มแข็งมากขึ้น ทำให้นักธุรกิจท้องถิ่นหันมาให้ความสนใจกับระบบการเมืองท้องถิ่น ซึ่งส่งผลกระทบต่อตนเองโดยตรง เกิดความใกล้ชิดกับพรรคการเมืองและนักการเมือง ประการต่อมาเนื่องจากในยุครัฐบาล พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ มีการส่งเสริมประชาธิปไตยในระดับท้องถิ่นมากขึ้น มีโครงการเผยแพร่ประชาธิปไตยระดับหมู่บ้าน ทำให้ประชาชนมีความรู้ทางด้านประชาธิปไตยมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินนโยบายของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ก็มีข้อบกพร่องอยู่มากมาย และข้อบกพร่องประการหนึ่งคือ บทบาทของพรรคการเมืองและนักการเมืองที่มีความอิสระค่อนข้างมากในการบริหารราชการ การดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีบางครั้งก็ก้าวก่ายต่อการบริหารงานของข้าราชการประจำจนเกิดความขัดแย้งกับข้าราชการทหารและตำรวจ โดยรัฐบาลไม่ได้พยายามที่จะแก้ไข นอกจากนี้การจำกัดสิทธิในการเสนอข่าวของสื่อมวลชนก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ภาพพจน์ของรัฐบาลไม่สู้จะดีนัก และเสื่อมเสียในสายตาของประชาชน

จึงอาจกล่าวได้ว่า การมีความรู้ทางการเมืองการปกครองที่ดีขึ้นของประชาชนได้ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน อย่างน้อยก็ส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมในการรับรู้ข่าวสารบ้านเมือง และทราบถึงสภาพปัญหาในการปกครอง ถึงแม้จะมีประชาชนกลุ่มหนึ่งที่อาจพอใจต่อการบริหารงานของรัฐบาล ก็ยังส่งผลให้เมื่อเกิดรัฐประหารขึ้น ประชาชนมิได้ต่อต้านกับการรัฐประหารมากนัก

การปฏิวัติรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534

จากสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่เต็มไปด้วยความสับสนวุ่นวายทางการเมือง ระบบเศรษฐกิจที่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วเกินขนาด ทำให้ขาดพื้นฐานการรองรับในการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้าง และประกอบกับการถูกโจมตีในเรื่องการบริหารงานของรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรีที่มีปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน และความขัดแย้งแย้งซึ่งผลประโยชน์ของพรรคการเมืองต่าง ๆ โดยนายกรัฐมนตรีไม่พยายามแก้ปัญหาดังกล่าว กลับปล่อยให้มีการทุจริตคอร์รัปชัน ที่สำคัญคือ ความขัดแย้งกับสถาบันทหารที่ไม่อาจประนีประนอมได้ โดยเฉพาะในกรณีการประกาศแต่งตั้ง พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก รองนายกรัฐมนตรีให้รับตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม อีกตำแหน่งหนึ่งที่ถามกลางข่าวลือที่ว่า พลเอกสุจินดา คราประยูร จะถูกปลดจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก อันถือได้ว่าสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างรัฐบาลกับฝ่ายทหารได้มาถึงทางตัน และได้นำไปสู่การปฏิวัติรัฐประหาร ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 ในที่สุด

คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ซึ่งนำโดย พลเอกสุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในขณะนั้นเป็นหัวหน้าคณะ พลเอกสุจินดา คราประยูร ผู้บัญชาการทหารบก พลอากาศเอกเกษร โจนินิล ผู้บัญชาการทหารอากาศ พลเรือเอกประพัฒน์ กฤษณะจันทร์ ผู้บัญชาการทหารเรือ เป็นรองหัวหน้าคณะ รสช. และมี พลเอกอิสระพงษ์ หนูหนักดี เป็นเลขาธิการคณะ รสช. ได้ทำการรัฐประหารและควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาล พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรีได้สำเร็จ เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยได้อ้างเหตุผลความล้มเหลวของรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ รวม 5 ประการ คือ^๓

^๓ สยามจดหมายเหตุ, ปีที่ 16 ฉบับที่ 1-52, 2534 หน้า 213.

1. พฤติการณ์การฉ้อราษฎร์บังหลวงของคณะบริหารประเทศ
2. ข้าราชการการเมืองใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงข้าราชการประจำ
3. รัฐบาลเป็นเผด็จการทางรัฐสภา
4. การทำลายสถาบันทางทหาร
5. การบิดเบือนคดีล้มล้างสถาบันพระมหากษัตริย์

การยึดอำนาจครั้งนี้ คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ได้ดำเนินการในการยกเลิกและคงไว้ซึ่งสถาบัน จามประกาศคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ฉบับที่ 3 ดังนี้ คือ

1. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 เป็นอันสิ้นสุดลง
2. วุฒิสภา สภาผู้แทนราษฎรและคณะรัฐมนตรีสิ้นสุดลงพร้อมรัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2521
3. องคมนตรีดำรงตำแหน่ง และปฏิบัติหน้าที่อยู่ต่อไป
4. ศาลทั้งหลาย คงมีอำนาจดำเนินการพิจารณาและพิพากษาคดีตามตัวบทกฎหมายและประกาศของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ⁴

จากประกาศคณะรักษาความสงบเรียบร้อยดังกล่าวเป็นผลให้วุฒิสภาและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสิ้นสุดลง นอกจากนี้คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ยังได้ประกาศใช้กฎอัยการศึกทั่วประเทศอีกด้วย อย่างไรก็ตาม คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ได้ให้สัญญาแก่ประชาชนโดยได้กล่าวในการแถลงการณ์

⁴สำนักงานอัยการสูงสุด, ประกาศคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ แถลงการณ์คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติและธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรพุทธศักราช 2534, (กรุงเทพมหานคร : มปก.), 2534. น.24.

ของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติทางสื่อมวลชนกับประชาชนว่าจะเร่ง
ดำเนินการแก้ปัญหาเร่งด่วน คือจะให้มีการร่างรัฐธรรมนูญและจัดให้มีการเลือกตั้ง
ทั่วไปภายใน 1 ปี โดยมีรายละเอียดคือ

1. คืนอำนาจให้ประชาชนโดยเร็วที่สุดโดยการจัดการร่างรัฐธรรมนูญ
เป้าหมายสำคัญและจะไม่ใช้รัฐสภาเป็นที่ให้หาผลประโยชน์ รวมถึงให้มีกลไกเลือก
ตั้งที่สามารถคัดเลือกคนดีมีคุณธรรม ความรู้ มาเป็นผู้แทน และให้พรรคการเมืองมี
กลไกควบคุมสมาชิกพรรคให้มากขึ้น
2. แก้ปัญหาทุจริต จักรวรรจงบงกชโดยการขยายขอบเขตการดำเนินการ
การอย่างเฉียบขาดกับผู้ทุจริตที่ผ่านมา และจะไม่ให้มีการจลาจลหรือการบงกชเกิดขึ้น
อีก หรือมีก็ต้องน้อยที่สุด
3. ปรับปรุงระบบการบริหารราชการแผ่นดิน โดยให้ข้าราชการ
การเมือง ก้าวก้าวข้าราชการประจำน้อยลงหรือหมดไปหรือก้าวก้าวได้ด้วย
ความยากลำบาก
4. รีบดำเนินการดีในการลอบสังหารบุคคลสำคัญ และคดีมุ่งทำลายล้าง
สถาบันพระมหากษัตริย์ให้เสร็จสิ้นโดยเร็วที่สุด ด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม

๕ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, รัฐธรรมนูญไทย 2475-2534 (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535), น.104.

การรัฐประหารครั้งนี้สำเร็จได้อย่างง่ายดาย โดยอาศัยบทเรียน ความบกพร่องจากการทำรัฐประหารที่ผ่านมา ๆ มา ไม่มีการสูญเสียชีวิตหรือทรัพย์สิน และไม่มีการต่อต้านแต่อย่างใด กระทำเพียงควบคุมตัวผู้นำและเข้าควบคุมระบบการสื่อสาร มีการคัดค้านจากประชาชนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เนื่องมาจากประชาชนเสื่อมศรัทธาในการบริหารงานของรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นรัฐบาลที่เป็นประชาธิปไตย แต่ในความเป็นจริงนั้นเป็นเผด็จการพลเรือน โดยเฉพาะในด้านปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงที่มีอยู่อย่างมากมายและเห็นได้ชัด แต่รัฐบาลกลับไม่แก้ไขและยังแสดงถึงการปกป้องกลุ่มหรือพรรคพวกตน รวมทั้งการเข้ามามีบทบาทของกลุ่มนายทุนและการเข้าแทรกแซงข้าราชการประจำ โดยเฉพาะ รัฐบาล พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ วัลลภกล่าวหาว่าเป็น "บุฟเฟคาบิเนต" อันหมายถึงคณะรัฐบาลที่ร่วมกันโกงกิน ซึ่งก็ตรงกับเหตุผลที่คณะรักษาความสงบเรียบร้อยกล่าวอ้างในการทำรัฐประหารครั้งนี้ ในขณะที่เดียวกันประชาชนก็มีความเห็นใจฝ่ายทหารที่ถูกรัฐบาลของ พลเอก ชาติชาย ชุณหะวัณ บีบคั้นมาโดยตลอดประชาชนส่วนใหญ่จึงเห็นดีเห็นงามกับการรัฐประหารของคณะรักษาความสงบเรียบร้อย แห่งชาติ

กล่าวโดยสรุป ภายหลังจากการยึดอำนาจของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ และเหตุผลในการเข้ายึดอำนาจนั้น มีความสอดคล้องกับความคิดเห็นของประชาชนในขณะนั้นในเรื่องใหญ่ ๆ 2 ประเด็นกล่าวคือ การฉ้อราษฎร์บังหลวงและการใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงข้าราชการประจำ ทำให้ประชาชนส่วนมากในขณะนั้นไม่ได้แสดงท่าทีคัดค้านต่อการรัฐประหารเท่าใดนัก^๑ นอกจากนี้การรัฐประหารยังกระทำโดยสงบปราศจากการสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน อีกทั้งการแสดงความบริสุทธิ์ใจของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติในการต้องการเข้าควบคุมอำนาจการบริหารเพียงชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง และจะจัดให้มีการเลือกตั้ง

^๑ เฟิ่งอ้าง, น. 112.

ทั่วไปเพื่อคืนอำนาจให้ประชาชนเร็วที่สุดภายในเวลา 1 ปี และปรับปรุงระบบการบริหารประเทศให้มีความรัดกุมมากขึ้น รวมถึงการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากการบริหารของรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ดังนั้น ประชาชนจึงเพียงเฝ้าสังเกตการณ์อยู่เฉย ๆ มีเพียงประชาชนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งแสดงท่าทีคัดค้านแต่ไม่รุนแรงมากนัก เนื่องจากเพียงแต่ต้องการให้คืนอำนาจให้กับประชาชนโดยเร็วที่สุด

การสืบทอดอำนาจของคณะ รสช. ภายหลังจากปฏิวัติรัฐประหาร

ภารกิจหลักของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ภายหลังจากยึดอำนาจการปกครองก็คือ การเข้ามาบริหารประเทศ และจัดให้มีการเลือกตั้งขึ้นตามคำมั่นสัญญาในการแถลงการณ์ที่จะคืนอำนาจให้กับประชาชนโดยเร็วที่สุด⁷ โดยในวันที่ 1 มีนาคม 2534 ภายหลังจากยึดอำนาจการปกครองประเทศ ของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญการปกครอง ซึ่งได้แปรสภาพคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ มาเป็นสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ทั้งยังกำหนดให้ร่วมประชุมกับรัฐบาลที่จะจัดตั้งขึ้น โดยให้ประธานสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติเป็นประธานในที่ประชุม ที่สำคัญที่สุด ได้มีการจัดตั้ง สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งเป็นองค์กรในการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญ อีกทั้งได้บัญญัติให้มีมาตรา 27 ซึ่งให้อำนาจสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติอย่างกว้างขวางและเบ็ดเสร็จ ในการจัดการกับปัญหาที่อาจเป็นภัยต่อความสงบสุขของประเทศได้อย่างเฉียบขาด รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงนายกรัฐมนตรีได้ด้วย⁸

⁷ สำนักอัยการสูงสุด, อ้างแล้ว, น.18.

⁸ เพิ่งอ้าง, น.112.

สภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติมีบทบาทอย่างมากต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ โดยเป็นผู้เสนอชื่อแต่งตั้งและถอดถอนสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ซึ่งสภานิติบัญญัติแห่งชาติมีส่วนสำคัญโดยตรงต่อการร่างรัฐธรรมนูญ อันอาจจะส่งผลให้มีการสืบทอดอำนาจ ของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติได้ในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยังมีมาตรา 27 ที่ได้ให้อำนาจกับประธานสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติอย่างกว้างขวาง และเลียบขาด ซึ่งมาตราดังกล่าวถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากว่าเป็นอำนาจเด็ดขาดในรูปแบบของเผด็จการ จนนายมีชัย ฤชุพันธ์ ที่ปรึกษากฎหมายด้านการเมืองของสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ต้องออกมาชี้แจงถึงเหตุผลและความจำเป็นที่มีบทบัญญัติมาตรา 27 ที่ให้อำนาจประธานสภา รสช. อย่างกว้างขวางและเลียบขาดโดยให้เหตุผลว่า เนื่องจากระยะเวลาที่รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร มักจะอยู่ในช่วงเวลานั้น ๆ จึงต้องมีเครื่องมือพิเศษเพื่อก้าวสู่จุดประสงค์ที่วางไว้ แต่บทเรียนในอดีตจะทำให้มีการใช้มาตรานี้ไม่ฟุ่มเฟือยนักและต้องระมัดระวังในการใช้

เนื่องจากรัฐธรรมนูญการปกครองพุทธศักราช 2534 มาตรา 27 นั้น มีข้อความทำนองเดียวกับรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรพุทธศักราช 2502 ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี และรัฐธรรมนูญการปกครองพุทธศักราช 2515 สมัยจอมพลถนอม กิตติขจร รวมถึงมาตรา 21 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปีพุทธศักราช 2519 สมัยนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี^๑ เมื่อบทบัญญัติมาตรา 27 มีข้อความทำนองเดียวกันกับรัฐธรรมนูญการปกครองฉบับก่อน ๆ ที่เคยใช้กันมาแล้วอันเป็นอำนาจที่เด็ดขาดและรุนแรง และปรากฏว่ามีการใช้อำนาจมาตราดังกล่าวสั่งประหารชีวิตผู้ถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดในสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึง 6 คน ในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร สั่งประหารชีวิตโดยใช้มาตรา 17 ไปถึง 28 คน และสั่งจำคุก 35 คน จนเป็นที่

^๑ชาตวิทย์ เกษตรศิริ, อ้างแล้ว, น.83.

กล่าวขวัญว่าเป็นบทบัญญัติที่แสดงถึงการปกครองแบบเผด็จการอย่างแท้จริงที่ให้อำนาจกว้างขวาง กับคณะรัฐประหาร อย่างเด็ดขาดและรุนแรง โดยผู้มีอำนาจสามารถใช้อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหารและอำนาจตุลาการได้ในเวลาเดียวกัน

สภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ได้ดำเนินการคืนอำนาจบริหารให้กับประชาชน โดยในวันที่ 2 มีนาคม 2534 ได้แต่งตั้งรัฐบาลพลเรือเมินายอานันท์ ปันยารชุน อดีตปลัดกระทรวงการต่างประเทศ และได้ลาออกจากราชการก่อนครบเกษียณอายุราชการ เป็นนายก รัฐมนตรี โดยให้รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน นั้น มีภาระกิจหลักที่ต้องบริหารประเทศ รวมถึงการจัดให้มีการเลือกตั้งตามคำมั่นสัญญาที่ให้กับประชาชน โดยจะจัดให้มีการเลือกตั้งที่สามารถคิดเป็นเกณฑ์มีคุณธรรมความรู้อาเป็นผู้แทนราษฎร และการเลือกตั้งครั้งนี้เป็นการแสดงเจตนาธรรมอันบริสุทธิ์ของสภา รสช. ซึ่งไม่สามารถที่จะปกครองโดยใช้กฎอัยการศึกเป็นเวลายาวนานได้เพื่อป้องกันการต่อต้านเรียกร้องจากประชาชน¹⁰ ดังนั้น การเลือกตั้งครั้งนี้จึงมีเป้าหมายหลักที่ต้องคำนึงถึง คือต้องให้มีการซื้อเสียงน้อยลง เพราะการเลือกตั้ง พ.ศ. 2531 นั้น เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันมากกว่า มีการใช้เงินซื้อเสียงและเป็นสาเหตุประการที่มีความโยงใยเกี่ยวกับการทุจริตคอร์รัปชันในคณะรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

ประเด็นของอำนาจในการบริหารที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมากว่ามีลักษณะของเผด็จการ และเปิดโอกาสให้มีการสืบทอดอำนาจต่อไปได้อีก ได้แก่บทบัญญัติตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2534 ที่จัดตั้งสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ โดยกำหนดให้สภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ยังคงมีบทบาทมีอำนาจครอบงำการบริหารประเทศอย่างมาก สภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ยังคงมีอำนาจในการกำหนดนโยบายการบริหาร

¹⁰ สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น. 241.

ราชการแผ่นดิน โดยเป็นประธานในที่ประชุม และยังมีอำนาจในการแต่งตั้งและถอดถอนนายกรัฐมนตรีอีกด้วย จึงดูประหนึ่งว่า สภาจะเป็นผู้ควบคุมรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน แทบจะทุกด้าน

แต่หลังจากที่รัฐบาล นายอานันท์ ปันยารชุน ได้บริหารประเทศภายใต้การควบคุมของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาตินั้น เหตุการณ์กลับปรากฏว่า รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน สามารถจะดำเนินการค่อนข้างเป็นอิสระจากแนวนโยบายของสภา รสช. ในหลาย ๆ กรณีจนกระทั่งในระยะหลังกลับจะได้สมญานามว่าเป็น "รัฐบาลลิมเบิ้ลือกหอย" โดยภาพที่เป็นผลบวกมักจะตกแก่รัฐบาลของนายอานันท์ ปันยารชุน ในขณะที่ภาพที่เป็นลบทั้งหมดจะตกอยู่กับสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ เนื่องจากในการบริหารงานของรัฐบาลอานันท์ ปันยารชุน ได้พยายามที่จะรักษาความเป็นตัวของตัวเองและรักษาความสัมพันธ์อันดีกับทหาร ด้วยการแบ่งแยกภาระหน้าที่ในส่วนของการบริหารงานปกครองประเทศกับภาระหน้าที่ที่ไม่เกี่ยวข้องกับงานบริหารราชการแผ่นดิน เช่นการร่างรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

จากการแต่งตั้งนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี การบริหารงานของนายอานันท์ ปันยารชุน มุ่งบริหารทางเศรษฐกิจและสังคมไม่เกี่ยวกับการเมืองอันเป็นเรื่องของสภา รสช. อย่างไรก็ตาม ในด้านเศรษฐกิจแม้รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน จะมีความสามารถทางด้านเศรษฐกิจเพียงใด ก็ทำได้แค่เพียงประคองและลดการสูญเสียมูลค่าเท่านั้น จากสภาพเศรษฐกิจของประเทศที่เคยมีอัตราความเจริญก้าวหน้าแบบกระโดดถึงอัตราร้อยละ 11-12 ได้ลดต่ำลงเหลือเพียงร้อยละ 7-8¹¹

¹¹ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, อ้างแล้ว, น. 23.

ปฏิกิริยาจากต่างประเทศต่อรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ไม่ได้รับการยอมรับจากประเทศที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยสำนักข่าวรอยเตอร์ รายงานว่ากลุ่มประเทศประชาคมยุโรป (ออีซี.) 12 ประเทศ ได้ออกแถลงการณ์ เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2534 แสดงความไม่เห็นด้วยกับการยึดอำนาจของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติที่มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ ยุบสภา และล้มรัฐบาล ตลอดจนการประกาศใช้กฎอัยการศึก และ อีอีซี. ได้เรียกร้องให้มีการตั้งรัฐบาลและฟื้นฟูระบอบประชาธิปไตยโดยเร็ว นอกจากนี้รัฐบาลสหรัฐอเมริกาก็ลดการสนับสนุนให้ความช่วยเหลือประเทศไทย โดยสั่งระงับการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการทหารต่อประเทศไทย โดยอ้างว่า การยึดอำนาจของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์รัฐธรรมนูญสหรัฐ ส่งผลให้เศรษฐกิจลดต่ำลง และมีผลกระทบโดยตรงต่อภาวะเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ

กล่าวโดยสรุปถึงการสืบทอดอำนาจของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติจะเห็นได้ว่า ในตอนแรกหรือภายหลังจากการยึดอำนาจทางการบริหาร ไม่นานนัก ภาพพจน์ของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติยังดูดีในสายตาของประชาชน กล่าวคือ มีการจัดตั้งรัฐบาลขึ้นโดยมีนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี ยิ่งทำให้ภาพพจน์ของประเทศดีขึ้นทั้งในสายตาของชาวไทยและชาวต่างประเทศ กล่าวคือ ถึงแม้คณะรักษาความสงบเรียบร้อยจะคงอำนาจทางเผด็จการไว้ในมือ แต่มิได้ใช้อำนาจดังกล่าวไปในทางมิชอบกลับแสดงความบริสุทธิ์ใจโดยการสรรหาคนดีมาเป็นนายกรัฐมนตรีพร้อมกับให้อำนาจพอสมควรในการดำเนินการบริหารประเทศ คณะรักษาความสงบเรียบร้อยโดยสภารักษาความสงบเรียบร้อยยังคงดูแลและควบคุมอยู่เฉพาะอำนาจทางการเมืองเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม การแต่งตั้งนายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรี ดูเหมือนจะทำให้ภาพพจน์ของสภาความมั่นคงแห่งชาติเริ่มเสื่อมเสียลงในสายตาของประชาชน กล่าวคือ การบริหารงานของนายอานันท์ ปันยารชุน ซึ่งเป็นผู้มีความสามารถ และได้รับการยอมรับจากต่างประเทศกลับมีบทบาททางด้านการบริหารสามารถชะลอการสูญเสียอันเกิดจากความไม่เชื่อมั่นของประชาชน และชาวต่างประเทศได้ ทำให้ภาพพจน์การบริหารงานของรัฐบาลดีขึ้น ตรงกันข้ามกับสภา

รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ซึ่งหันมาให้ความสำคัญกับการกำหนดคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญและการกำหนด เนื้อหาของรัฐธรรมนูญที่ต้องการให้ออก มาส่งเสริมการสืบทอดอำนาจของสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ จนทำให้ เนื้อหาของรัฐธรรมนูญและการกำหนดคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญไม่มีความ เป็นประชาธิปไตย

จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่สมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีการส่งเสริมความคิดแบบประชาธิปไตยอย่างมากจนทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น ถึงแม้จะเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่รับฟังก็ตาม แต่การมีส่วนร่วม รับฟังข่าวสารของประชาชนมีอยู่โดยตลอด ประชาชนทราบความเคลื่อนไหวของ การเมืองการปกครองโดยผ่านสื่อมวลชนอยู่ตลอดเวลา แต่ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวใด ๆ เกิดขึ้นเนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว สภารักษาความสงบเรียบร้อย แห่งชาติมิได้แสดงท่าทีว่าจะจำกัดสิทธิของประชาชน ในทางตรงกันข้ามกลับ พยายามปรับปรุงการเมืองการปกครองให้ดีขึ้น ต่อเมื่อมาถึงขั้นตอนในการร่าง รัฐธรรมนูญ สภา รสช. ได้แสดงความไม่บริสุทธิ์ใจ โดยการพยายามควบคุมให้ มีการร่างรัฐธรรมนูญส่งเสริมการสืบทอดอำนาจของสภา รสช. และจำกัดสิทธิ ตามการปกครองระบอบประชาธิปไตยของประชาชน ประกอบกับภาพพจน์ของ รัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ค่อนข้างดีเป็นที่ยอมรับเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับ คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ยิ่งทำให้ภาพพจน์ของสภารักษาความสงบ เรียบร้อยแห่งชาติยิ่งปรากฏในภาพลบมากขึ้น

แนวความคิดในการต่อต้านสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ จึง เริ่มขึ้นตั้งแต่มีการแต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ โดยมีการแสดงความ คิดเห็นของนักวิชาการอย่างกว้างขวางถึงพฤติกรรมดังกล่าว และนำไปสู่กระบวนการ ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในที่สุด

หลังจากที่สภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ และสภานิติบัญญัติแห่งชาติได้ตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2534 แล้วคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้ดำเนินการทบทวนรัฐธรรมนูญที่เคยมีมาในอดีต และเห็นว่ารัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2521 มีความเหมาะสมมากที่สุด และได้นำมาเป็นหลักในการร่างรัฐธรรมนูญ โดยพิจารณาเรื่องที่สมควรแก้ไข และพิจารณา ray มาตราคู่ทั้งหลักการ และนำมาประมวลเป็นร่างรัฐธรรมนูญเสร็จสมบูรณ์นำเสนอสภา

อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2534 ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากหลายฝ่ายว่า เป็นฉบับที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อการสืบทอดอำนาจของสภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ โดยมีประเด็นที่ต้องพิจารณาทั้งการกำหนดวาระวุฒิสภามีอำนาจเท่าเทียมกับสภาผู้แทนราษฎร การจัดตั้งคณะกรรมการรัฐธรรมนูญ การกำหนดเขตเลือกตั้งที่มีขนาดใหญ่ การประชุมสภาสมัยที่ 2 ให้พิจารณากฎหมายเท่านั้น นายกรัฐมนตรีไม่ต้องมาจากการเลือกตั้ง จำนวนวุฒิสมาชิก การมีผู้ตรวจการรัฐสภา การกำหนดระยะเวลาและการแก้ไขรัฐธรรมนูญกระทำได้อย่าง^{1,2} ปัจจัยดังกล่าว แสดงถึงความไม่โปร่งใสของรัฐธรรมนูญจึงทำให้เกิดการคัดค้านจากประชาชนหลายกลุ่ม อันนำไปสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญในที่สุด

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2534

การศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนเกี่ยวกับการร่างรัฐธรรมนูญ และการแก้ไขรัฐธรรมนูญ สามารถดำเนินการศึกษาโดยแบ่งเป็น 5 ช่วง ได้แก่

1. ช่วงก่อนดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญ
2. ช่วงขณะดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญ

^{1,2} สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช กรุงเทพมหานคร : มปก., 2534, น.1.

3. ช่วงการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญก่อนการพระราชทานรัฐธรรมนูญ
4. ช่วงการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญหลังการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2534
5. ช่วงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ

ในแต่ละช่วงเวลาดังกล่าวการมีส่วนร่วมของประชาชนได้มีมากขึ้นตามลำดับจนทำให้ต้องแก้ไขรัฐธรรมนูญตามข้อเรียกร้องของประชาชน. สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนมีรายละเอียด ดังนี้

1. ช่วงก่อนดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปีพุทธศักราช 2521 ได้ถูกยกเลิกไปในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) นำโดยพลเอก สุนทร คงสมพงษ์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด เข้าควบคุมอำนาจการปกครองประเทศจากรัฐบาลของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรี โดยปราศจากความรุนแรง และให้ประกันว่าจะไม่เปลี่ยนแปลงสถาบันใด ๆ เกินกว่าความจำเป็น โดยผลกระทบของการยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปีพุทธศักราช 2521 ส่งผลให้วุฒิสภา สภาผู้แทนราษฎร และคณะรัฐมนตรี สิ้นสุดลงตามรัฐธรรมนูญ แต่ไม่ยกเลิกพระราชบัญญัติพรตการเมืองฉบับปีพุทธศักราช 2524 เพื่อให้พรรคการเมืองยังคงสภาพอยู่ได้ต่อไป และให้ประชาชนไปได้อย่างต่อเนื่องภายหลังที่สถานการณ์กลับสู่ภาวะปกติแล้ว แต่ห้ามมิให้พรรคการเมืองที่มีอยู่แล้วดำเนินการประชุม หรือมีกิจกรรมใด ๆ ทางการเมืองและให้ระงับการดำเนินการจัดตั้ง หรือจดทะเบียนพรรคการเมืองชั่วคราว และเพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองจึงมีประกาศของคณะ รสช. ฉบับที่ 4 ประกาศใช้กฎหมายชั่วคราวศึกที่วราชอาณาจักร รวมถึงการห้ามมั่วสุม และประชุมทางการเมืองใด ๆ ตั้งแต่ 5 คนขึ้นไป¹³ หลังจากนั้น พลเอก สุจินดา คราประยูร รองหัวหน้าคณะ รสช.

¹³สำนักงานอัยการสูงสุด, อ้างแล้ว, น. 22.

และ พลเอก อิศระพงษ์ หนุณภักดี เลขาธิการคณะ รสช. ร่วมกันแถลงต่อบรรณาธิการหนังสือพิมพ์และสื่อมวลชนว่า จะคืนอำนาจให้ประชาชนโดยเร็วที่สุดภายใน 6 เดือน และจะแต่งตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ประกอบด้วยนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้แทนสาขาอาชีพต่าง ๆ เพื่อจัดโอกาสไม่ให้มีการใช้รัฐสภาหาประโยชน์ จากนั้นจะจัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) โดยเร็ว และในช่วงเวลาดังกล่าว คณะ รสช. จะบริหารประเทศใน 2 แนวทาง กล่าวคือ จะรักษาการไปจนกว่าจะมีการเลือกตั้ง ส.ส. และจะจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวมาบริหารประเทศ นอกจากนี้ยังได้เชิญชวนให้นิสิตนักศึกษาส่งแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองมายังคณะ รสช. และ ให้นักศึกษามีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้ง ส.ส. ให้เป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม ปราศจากการซื้อเสียง และอิทธิพลใด ๆ

ในวันที่ 1 มีนาคม 2534 มีการประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2534 กำหนดให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติประกอบด้วยสมาชิกสภานิติบัญญัติจำนวนไม่น้อยกว่า 200 คน แต่ไม่เกิน 300 คน ทำหน้าที่ตรากฎหมายและจัดทำรัฐธรรมนูญโดยคำนึงถึงการเลือกตั้งทั่วไป ซึ่งจะมีขึ้นในปี 2534 และในวันรุ่งขึ้น คือวันที่ 2 มีนาคม 2534 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนาย อานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรีคนที่ 18¹⁴

ในวันที่ 15 มีนาคม 2534 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติฯ ตามมาตรา 7 ของธรรมนูญการปกครองฯ¹⁵ จำนวน 292 คน ตามคำกราบบังคมทูลของประธานสภา รสช. และหลังจากนั้นไม่นานนักในวันที่

¹⁴ สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น. 243.

¹⁵ สำนักงานอัยการสูงสุด, อ้างแล้ว, น. 94.

29 มีนาคม 2534 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบ รัฐพิธีเปิดประชุมสภานิติบัญญัติฯ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ในขณะที่เสด็จกันกับที่อดีต ส.ส. หลายพรรคการเมืองรวมตัวเคลื่อนไหวและเสนอความเห็นต่อร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่ และไม่เห็นด้วยกับการประกาศใช้กฎอัยการศึกป้องกันและปราบปรามการ แสดงความคิดเห็นทางการเมือง

ในวันที่ 1 เมษายน 2534 สภานิติบัญญัติฯ ประชุมครั้งแรก เลือก นายอุกฤษ มงคลนาวิน เป็นประธาน เลือกนายอาษา เมฆสวรรค์ และพลเอก วิชิต ฤกษ์วิวัฒน์ เป็นรองประธาน คนที่ 1 และ 2¹ หลังจากนั้น 4 เมษายน 2534 รัฐบาลแถลงนโยบายต่อสภานิติบัญญัติฯ และกล่าวถึงนโยบายการเมืองจะสนับสนุนสภานิติบัญญัติฯ ให้จัดทำรัฐธรรมนูญให้สอดคล้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และจะปรับปรุงกฎหมายเลือกตั้ง กฎหมาย พรรคการเมือง และกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องให้สอดคล้องกับแนวทางของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ในขณะที่นายกรัฐมนตรียอมรับว่าเป็นเรื่องยากที่จะขจัดและแก้ไข ปัญหาการซื้อเสียงในการเลือกตั้งให้หมดไปได้ แต่อย่างไรก็ตามรัฐบาลจะต้อง ดำเนินการลดปัญหานี้ให้เหลือน้อยที่สุด โดยจะต้องสร้างจริยธรรมในหมู่เจ้าหน้าที่ และพรรคการเมือง และอาจต้องมีองค์กรกลางดูแลเรื่องนี้ ส่วนการแก้ไขกฎหมาย อาจดำเนินการได้บางส่วนเท่านั้น นอกจากนี้ในวันเดียวกันสภานิติบัญญัติได้แต่งตั้ง คณะกรรมาธิการวิสามัญร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย จำนวน 20 คน มี หน้าที่พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เสนอให้สภานิติบัญญัติ ให้ความเห็นชอบต่อไป

การศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในช่วงแรก คือช่วงก่อนดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญจะเห็นได้ว่า พรรคการเมือง ประชาชนหรือองค์กรต่าง ๆ

¹ สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น.360.

ได้แสดงความคัดค้านการยึดอำนาจครั้งนี้เฉพาะในประเด็นการประกาศใช้กฎอัยการศึก และการห้ามแสดงความคิดเห็นทางการเมืองและการรวมกลุ่มทางการเมืองเท่านั้น มิได้แสดงการคัดค้านในเรื่องอื่น ๆ มากนัก เนื่องจากมีการประกาศจะคืนอำนาจการเลือกตั้งให้ประชาชนโดยเร็ว และให้โอกาสประชาชนได้มีส่วนร่วมเสนอแนวความคิดต่าง ๆ ให้คณะ รสช. ได้ อย่างไรก็ตาม ประชาชนและองค์กรต่าง ๆ ได้เริ่มที่จะมีบทบาททางการเมืองมากขึ้น เมื่อคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้เริ่มดำเนินการประชุมหารือ ถึงเนื้อหาของสาระของรัฐธรรมนูญ

2. ช่วงขณะดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญ

พรรคการเมืองในอดีต ส.ส. และองค์กรต่าง ๆ ได้เริ่มมีส่วนร่วมในทางวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองมากขึ้นในช่วงที่มีการร่างรัฐธรรมนูญตั้งแต่เริ่มต้น โดยในวันที่ 8 เมษายน 2534 คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญประชุมครั้งแรกเลือก นายมีชัย ฤชุพันธุ์ เป็นประธานคณะกรรมการ กำหนดวันประชุมระยะแรกสัปดาห์ละ 2 วัน ทุกวันจันทร์ และวันพฤหัสบดี ทั้งนี้ในขั้นแรกได้ใช้รัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2521 เป็นแนวทางในการยกร่างรัฐธรรมนูญในเบื้องต้น และได้มีการแสดงความคิดเห็นในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญในภาพรวมเพื่อสร้างความเข้าใจในแนวทางที่สอดคล้องกัน ประเด็นหลักคือความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจนิติบัญญัติกับอำนาจบริหาร และการตั้งองค์กรกลางเพื่อควบคุมการเลือกตั้งให้บริสุทธิ์ยุติธรรม และป้องกันการซื้อเสียง

ในช่วงเวลาดังกล่าว พรรคประชาธิปัตย์ โดยนายจรินทร์ ลักษณะวิศิษฐ์ เปิดเผยถึงผลการวิเคราะห์ของพรรคเรื่องโฉมหน้ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่ว่าเป็นการกระทำของผู้ที่ไม่มีความเข้าใจเรื่องการแยกอำนาจ ระบุถึงเป้าหมายที่แท้จริงคือต้องการให้ข้าราชการประจำเป็นรัฐมนตรีและเพิ่มอำนาจให้กับวุฒิสมาชิกสามารถกำหนดตัวนายกรัฐมนตรีและคำจูนรัฐบาลได้ นับเป็นการกระทำแบบถอยหลังเข้าคลอง และหลังจากนั้นในวันที่ 10 เมษายน 2534 อดีต ส.ส. 7 คน ได้แก่ นายโกเมศ ขวัญเมือง อดีต ส.ส. สุราษฎร์ธานี พรรคพลังธรรม

นายพีรพันธุ์ พาลุสุข อดีต ส.ส. ชโสธร พรรคเอกภาพ นายสุวิทย์ คุณกิตติ อดีต ส.ส. ขอนแก่น พรรคเอกภาพ นายจาตุรนต์ ฉายแสง อดีต ส.ส. ฉะเชิงเทรา พรรคชาติไทย นายการุณ ไสงาม อดีต ส.ส. บุรีรัมย์ พรรคประชาธิปัตย์ นายสุธรรม แสงประทุม อดีต ส.ส. นครศรีธรรมราช พรรคเอกภาพ (ผู้ประสานงาน) และนายदनัย ลิมปदनัย จากคณะกรรมการประชาธิปัตย์ ได้ประกาศตั้งคณะทำงานเพื่อติดตามการร่างรัฐธรรมนูญ¹⁷ และในวันที่ 16 เมษายน 2534 นายสุธรรม แสงประทุม ได้แถลงข่าวเรื่องคณะทำงานติดตามการร่างรัฐธรรมนูญ ได้ทำหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี เพื่อขอจัดการประชุมเกี่ยวกับร่างรัฐธรรมนูญ เนื่องจากประเทศอยู่ระหว่างประกาศกฎอัยการศึก นอกจากนี้ยังได้เสนอความคิดเห็นของคณะทำงานต่อประชาชนและรวบรวมความคิดเห็นของประชาชนมาพิจารณาด้วย

ในวันที่ 21 เมษายน 2534 กระทรวงมหาดไทยได้อนุมัติโครงการเผยแพร่ประชาธิปัตย์ระดับหมู่บ้าน 62,000 แห่งทั่วประเทศ เพื่อสนองตอบนโยบายการเมืองของรัฐบาลที่ต้องการส่งเสริม เผยแพร่ความรู้ และสร้างจิตสำนึกทางด้านประชาธิปัตย์ กับควบคุมดูแลการเลือกตั้ง ส.ส. ให้บริสุทธิ์ยุติธรรม โดยชุดเผยแพร่ประชาธิปัตย์มี 4 คน ประกอบด้วย ครู อาสาสมัครสาธารณสุข ทหารหรือตำรวจตระเวนชายแดน และเจ้าหน้าที่อำเภอ ประเภทละ 1 คน

ในวันที่ 22 เมษายน 2534 ได้มีการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ 4 มีมติกำหนดให้มีคณะกรรมการรัฐธรรมนูญ เป็นองค์กรในการสรรหาหรือองค์กรคัดเลือกสมาชิกวุฒิสภา โดยคณะกรรมการดังกล่าวจะมีจำนวน 8 คน ประกอบด้วย บุคคลที่เลือกจาก คณะกรรมการตุลาการ สภาผู้แทนราษฎร วุฒิสภา และคณะรัฐมนตรี ฝ่ายละ 2 คน โดยคณะกรรมการจะพิจารณาเลือกบุคคลภายนอกเพื่อเป็นประธานอีก 1 คน สำหรับแนวคิดในเรื่องคณะกรรมการ

¹⁷ สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น.425.

รัฐธรรมนูญได้พิจารณาจากแนวทางองค์ประกอบของคณะกรรมการรัฐธรรมนูญที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญของไทย ซึ่งมี องค์ประกอบที่มีหลักเกณฑ์สามารถอธิบายที่มาได้ และเป็นองค์กรที่น่าจะจะเป็นกลางทางการเมือง ทั้งนี้ต้องกำหนดคุณสมบัติที่ชัดเจนเพื่อให้เป็นองค์กรสรรหาที่มีความชอบธรรม และได้รับความเชื่อถือตามสมควร

ทางด้านความเคลื่อนไหวของพรรคการเมืองนั้น พรรคเอกภาพได้จัดประชุมคณะกรรมการประชาธิปไตยโดยนัดแรกโดยมือดี ส.ส. นักวิชาการ ตัวแทนนักศึกษาประมาณ 50 คน เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญนอกสภา โดยใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับปีพุทธศักราช 2521 เป็นแม่แบบการประชุมดังกล่าว ผลการประชุมเห็นว่า ควรใช้วิธีเลือกตั้งแบบเดิม ไม่ควรใช้วิธีแบ่งสัดส่วน และนายกรัฐมนตรีควรมาจากการเลือกตั้ง รวมทั้งข้าราชการประจำต้องไม่ดำรงตำแหน่งทางการเมือง และควรมีองค์กรกลางทำหน้าที่เลือกสรรวุฒิสมาชิก รวมถึงการแก้ไขรัฐธรรมนูญควรทำได้ง่าย

นอกจากนี้ในวันที่ 24 เมษายน 2534 นายธานี ศักดิ์เศรษฐ์ รองเลขาธิการพรรคเอกภาพให้สัมภาษณ์ถึงเรื่อง คณะกรรมการรัฐธรรมนูญ ว่า เป็นการกระทำที่ไม่ได้มีพื้นฐานของระบบประชาธิปไตย โดยการกำหนดให้คนที่ไม่รู้เรื่องการเมืองมาเลย เป็นประธานคณะกรรมการรัฐธรรมนูญ

ต่อมาในวันที่ 26 เมษายน 2534 นายกรัฐมนตรีกล่าวแก่โสมสผู้สื่อข่าวต่างประเทศว่ารัฐบาลมีนโยบายจะนำการปกครองกลับไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์คืนอำนาจแก่ประชาชนโดยเร็ว และจะยกเลิกกฤษฎีกาศึกในเดือนพฤษภาคม 2534

สำหรับผลการประชุมคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญครั้งที่ 6 มีมติกำหนดให้ผู้มีอายุ 18 ปีบริบูรณ์มีสิทธิเลือกตั้ง โดยกรรมาธิการหวังว่า เมื่อมีการเลือกตั้ง บรรดาเยาวชนหนุ่มสาวจะรักษาความกระตือรือร้นทางการเมือง และ

ชวนชายไปใช้สิทธิเลือกตั้งของตนตามหลักการ อย่างไรก็ตาม ได้มีกรรมาธิการ
บางท่านปรารถนาถึงข่าวซึ่งไม่เป็นความจริงเกี่ยวกับว่า คณะกรรมการมีร่างรัฐ-
ธรรมนูญสำเร็จรูป หรือ "พิมพ์เขียว"¹ เป็นสูตรสำเร็จของการเลือกตั้ง
แบบสัดส่วน เป็นร่างที่ละเอียดครบทุกมาตรา หมวดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ก็ร่าง
ไปในทางราชาธิปไตย ส่วนหมวดรัฐสภาก็ร่างไปในแนวทางของประเทศสังคมนิยม
จัดบางประเทศ ซึ่งเรื่องดังกล่าวประชาชนคณะกรรมการขอให้โฆษกแถลง
ปฏิเสธและชี้แจงข้อเท็จจริงในโอกาสอันควร

ทางด้านร่างรัฐธรรมนูญนอกสภาซึ่งจัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการประชา-
ธิปไตย (ค.ป.ด.) ได้ยกร่างแล้วเสร็จเรียบร้อย โดยใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับปี
พุทธศักราช 2521 เป็นแม่แบบ โดยมีมติใน 3 ประเด็นสำคัญคือ ให้มีการประชุม
สภาสามัญ ปีละ 2 สมัย และจัดให้มีการถ่ายทอดสดการประชุมทางวิทยุ โทรทัศน์
สำหรับจำนวน ส.ส. กำหนดให้มีตามอัตราส่วนเดิม และเรื่องการแก้ไขรัฐ-
ธรรมนูญให้ใช้จำนวน ส.ส. 1 ใน 5 จากเดิมที่กำหนดเป็น 1 ใน 2 จึงจะ
สามารถแก้ไขได้

ต่อมาได้มีพระบรมราชโองการยกเลิกกฎอัยการศึกในบางเขตพื้นที่
ตั้งแต่วันที่ 3 พฤษภาคม 2534 ทางด้านนายมีชัย ฤชุพันธ์ ได้ให้สัมภาษณ์เรื่อง
การตัดสินใจนี้ว่าการเมืองถูกอัยการพิทักษ์ลงสมัครรับเลือกตั้งว่า ยังไม่ได้เขียนไว้ใน
ร่างรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายเลือกตั้ง แต่ก็มีความคิดเห็นค่อนข้างแน่ที่จะห้ามลงสมัครรับ
เลือกตั้ง และหากประชาชนทั่วไปเห็นว่าข้อเสนอในประเด็นนี้เป็นการจำกัดสิทธิ
ส่วนบุคคล ให้แสดงความคิดเห็นมาเพื่อจะได้ เป็นแนวทางปรับปรุงประเด็นดังกล่าว
ให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนต่อไป

¹ สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น. 455.

ในวันที่ 9 พฤษภาคม 2534 สภานิติบัญญัติฯ ได้ยกเลิกประกาศคณะ
รชช. ฉบับที่ 1, 7 และ 20 ซึ่งเป็นก้ารห้ามการชุมนุมทางการเมืองส่งผลให้
มีการชุมนุมทางการเมืองและดำเนินก้ารทางการเมืองต่อไปได้ รวมถึงให้จัดการ
เลือกตั้งสมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล และกรรมการสุขาภิบาลได้
นอกจากนี้ ประธานคณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญคาดว้า จะยกร่างรัฐธรรมนูญ
แล้วเสร็จประมาณเดือนสิงหาคม - กันยายน 2534 และจะจัดให้มีการเลือกตั้ง
ทั่วไปได้ประมาณเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ 2535 สำหรับผู้สื่อข่าวมีความเห็น
ว้าคณะกรรมาธิการประวิงเวลาในการร่างรัฐธรรมนูญนั้น ประธานคณะกรรมา-
ธิการเห็นควรว้าให้แถลงในเรื่องสำคัญ ๆ เท่านั้น ไม่ต้องแถลงประเด็นปลีกย่อย
ทั้งนี้ ให้อยู่ในดุลยพินิจของโฆษกคณะกรรมาธิการ (ดร.อดุล วิเชียรเจริญ)

ในวันที่ 17 พฤษภาคม 2534 นายอุทัย พิมพ์ใจชน รองหัวหน้าพรรค
เอกภาพแถลงผลการประชุมคณะกรรมการประชาธิปไตยสรุปร่างรัฐธรรมนูญ
ฉบับประชาชนว้า โดยหลักการยังคงให้ใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับปีพุทธศักราช 2521
แต่เสนอให้แก้ไข 5 ประเด็นหลัก คือ¹⁰

1. ให้เปิดประชุมสภา 2 สมัย ๆ ละ 90 วัน และให้ถ่ายทอดเสียง
การประชุมทางสถานีวิทยุ
2. กำหนดจำนวน ส.ส. ตามจำนวนประชาชน คือ ประชากร
150,000 คน : ส.ส. 1 คน หากเกิน 75,000 คน ให้เพิ่ม ส.ส. อีก 1 คน
ส่วนสมาชิกวุฒิสภาไม่ควรมียังเกิน 100 คน เพราะมีหน้าที่กลั่นกรองกฎหมาย
เท่านั้น และการมีสมาชิกวุฒิสภาน้อย จะทำให้ได้สมาชิกวุฒิสภาที่มีคุณภาพที่แท้จริง
3. เปิดโอกาสให้แก้ไขรัฐธรรมนูญได้ง่าย และเหมาะสมกับสถานการณ์
โดย ส.ส. จำนวน 1 ใน 5 สามารถยื่นข้อเสนอกแก้ไขรัฐธรรมนูญได้ และให้คงมี
ขั้นตอนการแก้ไขไว้ตามเดิม

¹⁰สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น.540.

4. ให้ผู้มีอายุ 18 ปี สามารถลงคะแนนเสียงได้

5. ให้ตัดบทเฉพาะกาลมองรัฐธรรมนูญ ฉบับปีพุทธศักราช 2521 ตั้งแต่

มาตรา 5-206 ออก

คณะกรรมการประชาธิปไตยได้เสนอร่างรัฐธรรมนูญ ดังกล่าวไปยังสภานิติบัญญัติฯ คณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญ และสภา รสช. เพื่อให้ทราบความเห็นของคณะกรรมการ ซึ่งมีประสบการณ์ในการเลือกตั้ง

ต่อมาในวันที่ 9 มิถุนายน 2534 สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) ได้ปราศรัยโจมตีสภา รสช. และเรียกร้องให้มีการเลือกตั้ง ส.ส. โดยเร็ว กรณีดังกล่าว เจ้าหน้าที่ตำรวจนครบาลขณะสงครามได้นำนักเรียนนายหนึ่งไปเปรียบเทียบปรับ 100 บาทฐานใช้เครื่องขยายเสียงโดยไม่ได้รับอนุญาต และปล่อยตัวไป ทางด้านนิกการเมืองนั้นในวันเดียวกัน นายบุญชู รัตนเสถียร หัวหน้าพรรคเอกภาพ ได้หารือกับ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง หัวหน้าพรรคพลังธรรม เรื่องการจัดตั้งสหพันธ์ประชาธิปไตย และเพื่อความร่วมมือกันทางการเมือง นอกจากนี้ยังได้ติดต่อมาทางพรรคประชาธิปัตย์ ในวันที่ 11 กรกฎาคม 2534 ซึ่งนายจรินทร์ ลักษณะวิศิษฐ์ โฆษกพรรคประชาธิปัตย์ แถลงว่า พรรคประชาธิปัตย์จะไม่เข้าร่วมจัดตั้งสหพันธ์ประชาธิปไตยตามที่หัวหน้าพรรคเอกภาพได้มาทาบถาม เพราะหากทุกพรรคการเมืองและนิกการเมืองทุกคนยึดมั่นในแนวทางของตน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว จะทำให้ประชาธิปไตยเป็นระบบและเข้มแข็งได้โดยไม่ต้องตั้งสหพันธ์ประชาธิปไตย หลังจากนั้นในวันที่ 12 กรกฎาคม 2534 หัวหน้าพรรคเอกภาพได้หารือกับ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ หัวหน้าพรรคความหวังใหม่ เรื่องการจัดตั้งสหพันธ์ประชาธิปไตย ซึ่งฝ่ายหลังได้ตอบว่า ทราบและเข้าใจวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งอย่างดีแล้วกำลังดำเนินการพิจารณา

ทางด้านการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนิสิตนักศึกษานั้น ในวันที่ 25 กรกฎาคม 2534 ตัวแทนสมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ได้ยื่นหนังสือต่อนายอดุล วิเชียรเจริญ โฆษกคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อท้วงติงการคง

อำนาจตามมาตรา 27 ไว้ในรัฐธรรมนูญในขณะที่โฆษกคณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญ ให้สัมภาษณ์ว่า การเขียนบทเฉพาะกาลเป็นเรื่องจำเป็น เพื่อเป็นการเชื่อมโยงระหว่างธรรมนูญการปกครองชั่วคราว และรัฐธรรมนูญฉบับถาวร จนกว่าจะมีองค์กรใหม่เข้ามาทำหน้าที่ทางการเมืองการปกครอง

ในช่วงวันที่ 3 มิถุนายน - 8 สิงหาคม 2534 คณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญได้พิจารณาข่างรัฐธรรมนูญรวม 244 มาตราเสร็จสิ้นลง ช่วงเวลาดังกล่าวความเคลื่อนไหวในการแสดงความคิดเห็นยังคงจำกัดอยู่เฉพาะพรรคการเมือง และนักการเมืองเท่านั้นยังไม่แพร่หลายเท่าที่ควร แต่อย่างไรก็ตาม ได้มีการติดตามกระบวนการในการร่างรัฐธรรมนูญ และเนื้อหารัฐธรรมนูญอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน

3. ช่วงการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญก่อนการพระราชทานรัฐธรรมนูญ

การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนได้เริ่มมีมากขึ้น เนื่องจากเนื้อหาของรัฐธรรมนูญโดยรวมยังไม่มีความเป็นประชาธิปไตยเพียงพอ และดูเหมือนจะเปิดโอกาสให้มีการสืบทอดอำนาจ รสช. ด้วยการเรียกร้องให้แก้ไขรัฐธรรมนูญจึงมากขึ้นและรุนแรงขึ้นตามลำดับ โดยเริ่มจากวันที่ 7 สิงหาคม 2538 พรรคเอกภาพ พลังธรรม ความหวังใหม่ ได้ลงนามร่วมกันในหนังสือยื่นถึงประธานสภานิติบัญญัติฯ เรียกร้องให้มีการแก้ไขร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับใหม่ 8 ประเด็น ที่ไม่เป็นประชาธิปไตยคือ ให้ยกเลิกคณะกรรมการรัฐธรรมนูญ การแก้ไขรัฐธรรมนูญให้ใช้จำนวน 1 ใน 5 ของสมาชิกทั้ง 2 สภา จำนวนสมาชิกวุฒิสภาไม่ควรเกินครึ่งหนึ่งของ ส.ส. นอกจากนี้นายกต้องมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การประชุมสภาควรให้พิจารณาทั้งกระทู้และญัตติรวมทั้งการร่างพระราชบัญญัติต่าง ๆ ทั้ง 2 สมัย อีกทั้งไม่ควรแบ่งเขตเลือกตั้งให้ใหญ่ขึ้น และควรให้ ส.ส. ที่เป็นรัฐมนตรีปฏิบัติหน้าที่ของ ส.ส. ได้อย่างสมบูรณ์ รวมถึงไม่ควรบังคับให้พรรคการเมืองส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งครบจำนวน ส.ส. ทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม ในวันที่ 15 สิงหาคม 2534 ท่ามกลางการวิพากษ์วิจารณ์จากองค์กรต่าง ๆ คณะกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญ นำโดย นายมีชัย ฤชุพันธ์ ได้ยื่นร่างรัฐธรรมนูญที่พิจารณาเสร็จสมบูรณ์แล้วให้กับ นายอุกฤษ มงคลนาวิน ประธานสภานิติบัญญัติฯ ช่วยผลักดันให้ผ่านวาระแรกโดยเร็ว

ในวันที่ 22 สิงหาคม 2534 พลเอก สุนทร คงสมพงษ์ ประธานสภา รสช. ให้ความเห็นเกี่ยวกับร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ว่า มีเสียงวิจารณ์ว่าไม่เป็นประชาธิปไตย จึงอาจต้องส่งเรื่องให้กลับไปพิจารณาใหม่ โดยเฉพาะการให้อำนาจคณะกรรมการรัฐธรรมนูญมากเกินไป แต่อย่างไรก็ตามในวันที่ 23 สิงหาคม 2534 ประธานสภา รสช. ได้ให้สัมภาษณ์หลังรับฟังการบรรยายสรุปเรื่องรัฐธรรมนูญ จาก นายมีชัย ฤชุพันธ์ ว่า การจะให้รัฐธรรมนูญจะให้อำนาจคนทั้งประเทศนั้นเป็นไปได้ ต้องใช้ทางสายกลาง ในด้านของสภา รสช. นั้นพอใจในระดับหนึ่ง ส่วนเรื่องการแก้ไขขอให้เป็นหน้าที่ของสภานิติบัญญัติต่อไป

ทางด้านความเห็นขององค์กรนักศึกษา วันที่ 25 สิงหาคม 2534 ได้มีนักศึกษาประมาณ 20 คน นำโดย นายปริญญา เทวานฤมิตรกุล เลขาธิการสมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ได้เดินทางจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปยังสนามหลวง เพื่อคัดค้านรัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นประชาธิปไตย และให้ประโยชน์กับสภา รสช. ในการสืบทอดอำนาจ อย่างไรก็ตามทางสมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้เรียกร้องต่อสภานิติบัญญัติ ไม่ให้รับใช้ รสช. และขอให้แปรญัตติแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น

วันที่ 26 สิงหาคม 2534 ผลการพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญวาระแรก²⁰ ประธานกรรมาธิการ แถลงว่า การยกร่างรัฐธรรมนูญได้ยึดรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พุทธศักราช 2521 เป็นหลัก และได้รับฟังความเห็นจากบุคคลทุกสาขาอาชีพ นัก

²⁰ สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น.835.

การเมือง พรรคการเมือง และประชาชนทั่วไป มิได้ร่างตามคำชี้แนะของสภา
 รสช. รวมถึงไม่มีพิมพ์เขียว การดำเนินการร่างกระทำโดยอิสระ และพยายาม
 เขียนเนื้อหาให้ชัดเจน มิให้มีการตีความไปหลายความหมาย และไม่เปิดช่องให้น่า
 รัฐธรรมนูญไปใช้ในทางไม่ถูกต้อง อีกทั้งยังตั้งความหวังว่ารัฐธรรมนูญนี้ จะ
 สามารถแก้ไขและบรรเทาปัญหาในอดีตที่ไม่พึงประสงค์ เช่น การซื้อเสียง และ
 การใช้อำนาจบริหารในทางที่ไม่ถูกต้องลงได้ อย่างไรก็ตาม สมาชิกส่วนใหญ่ ไม่
 เห็นด้วยกับคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เพราะจะเป็นองค์กรที่มีอำนาจคล้าย
 ระบบสังคมนิยม โดยเฉพาะในการควบคุมดูแลการเลือกตั้งและควบคุมพฤติกรรม
 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จะทำให้สถาบันรัฐสภาถูกแทรกแซงและมีอิทธิพลเหนือรัฐ
 สมาชิก รวมถึงมีการมองว่าจะเป็นการขึ้นทอดอำนาจ รสช. เพราะมีการกำหนดให้
 รสช. มีส่วนคัดเลือกกรรมการรัฐธรรมนูญในระยะเริ่มแรกได้ และสมาชิกยังเห็น
 ว่าปัญหาการซื้อเสียงแก้ไขได้ด้วยการสร้างจิตสำนึกให้ประชาชน รวมถึงกระทรวง
 มหาดไทยต้องบังคับใช้กฎหมายเลือกตั้งโดยเคร่งครัด นอกจากนี้บางกระแสเห็นว่า
 คณะกรรมการรัฐธรรมนูญจะเป็นองค์กรส่งเสริมประชาธิปไตยให้ต่อเนื่อง โดยการ
 เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตรวจสอบสมาชิกรัฐสภาได้ อย่างไรก็ตาม
 สมาชิกสภานิติบัญญัติฯ ที่เป็นอดีต ส.ส.ท หลายคนเห็นด้วยกับการเลือกตั้งแบบแบ่ง
 เขตเรียงเบอร์ แต่กับไม่เห็นด้วยที่สมาชิกวุฒิสภามีอำนาจมากกว่าการยับยั้ง-
 กลับรองกฎหมาย และในที่สุดวันที่ 28 สิงหาคม 2534 สภานิติบัญญัติได้ลงมติ
 รับหลักการร่างรัฐธรรมนูญด้วยเสียงส่วนใหญ่ 252 เสียง ไม่เห็นด้วย 2 เสียง
 ไม่มีงดออกเสียง พร้อมตั้งคณะกรรมการปฏิวัติในวาระ 2 จำนวน 25 คน

วันที่ 6 กันยายน 2534 ตัวแทนพรรคการเมือง 7 พรรค ได้แก่
 ประชาธิปัตย์ กิจสังคม ความหวังใหม่ ประชากรไทย เอกภาพ และปวงชนชาว-
 ไทย ได้ประชุมร่วมกันเพื่อพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญและเห็นว่ารัฐธรรมนูญไม่มี
 ความเป็นประชาธิปไตย และขัดต่อหลักสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชน จึง
 ได้ยื่นหนังสือเรียกร้องให้แก้ไขร่างรัฐธรรมนูญ และให้ประธานคณะกรรมการพิ
 จารณาร่างรัฐธรรมนูญอีกครั้ง นอกจากนี้โฆษกพรรคประชาธิปัตย์ได้ยื่นหนังสือ
 เสนอแนะประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตย ต่อ นายมีชัย ฤชุพันธุ์

รวมถึงพรรคประชากรไทย ได้ตกลงพร้อมร่วมมือกับพรรคการเมืองอื่นคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญตามวิถีทางประชาธิปไตย โดยจะยื่นหนังสือถึงประธานสภานิติบัญญัติ

หลังจากนั้นในวันที่ 9 กันยายน 2534 คณะกรรมการแนวร่วมประชาธิปไตย ได้เข้ายื่นหนังสือเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ กับคณะกรรมการปฏิวัติ หนังสือดังกล่าวระบุว่า เอกรัฐมนตรี ควรจะมาจากกาเลือกตั้ง รวมถึงไม่ควรมีการรื้อรัฐธรรมนูญ และการแก้ไขรัฐธรรมนูญควรให้ใช้เสียงกึ่งหนึ่งของรัฐสภา

วันที่ 11 กันยายน 2534 นักการเมืองซึ่งอดีตผู้นำนักศึกษาชุด 14 ตุลาคม 2516 ประมาณ 20 คน อาทิ นายจาตุรนต์ ฉายแสง นายจิตรนต์ ศรีสวัสดิ์ นายชานี สักดิ์เศรษฐ์ ได้เชิญหัวหน้าพรรคและรักษาการเลขาธิการพรรคความหวังใหม่ มา่วมเสวนาโต๊ะกลมในหัวข้อ "กระแสฝ่ายประชาธิปไตยในช่วงหัวเลี้ยวต่อทางการเมือง" และสรุปว่าอนาคตทางการเมืองพบทางตันพร้อมกันนี้ได้เรียกร้องให้ร่วมกันคัดค้านรัฐธรรมนูญฉบับเผด็จการดังกล่าว ทางด้านสภาทนายความโดย นายสิก กอแสงเรือง รักษาการนายกสภาทนายความ ได้ยื่นหนังสือถึงประธานคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างรัฐธรรมนูญ ในวันที่ 13 กันยายน 2534 เรียกร้องให้แก้ไขร่างรัฐธรรมนูญ โดยควรตัดหมวดคณะกรรมการรัฐธรรมนูญ และผู้ตรวจการรัฐสภาออก นอกจากนี้ควรให้วุฒิสมาชิกมีจำนวนไม่เกิน 100 คน และให้นายกรัฐมนตรีมีอำนาจแต่งตั้งวุฒิสมาชิก สำหรับการกำหนดเขตเลือกตั้งและวิธีการเลือกตั้ง ควรให้เหมือนรัฐธรรมนูญฉบับปี พุทธศักราช 2521 รวมถึง ให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสามารถปฏิบัติหน้าที่และใช้สิทธิขณะเป็นรัฐมนตรีได้ สำหรับการแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยใช้เสียงเพียงกึ่งหนึ่งของสมาชิกทั้งหมด

ทางด้านผู้สื่อข่าวรัฐสภาได้รวมตัวกันทำหนังสือถึงประธานคณะกรรมการปฏิวัติร่างรัฐธรรมนูญ ในวาระ 2 เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2534 โดยเรียกร้องให้คณะกรรมการตกลงผลการประชุมอย่างเป็นทางการหลังจากถูก

ปฏิเสธจากโฆษกคณะกรรมาธิการ (นายวิระ ปิตรชาติ) ซึ่งปฏิเสธที่จะให้ข่าว ผลการพิจารณาอย่างเป็นทางการเกือบทุกครั้ง

ในวันที่ 29 กันยายน 2534 สมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้แถลงถึงผลการสำรวจประชามติเรียกร้องให้รัฐธรรมนูญมีความเป็นประชาธิปไตย ซึ่งจากการสำรวจมีผู้ตอบกลับประมาณกว่าสี่พันกว่าจาก 45 จังหวัด รวมทั้งคนไทยในต่างประเทศ สำหรับเสียงส่วนใหญ่ต้องการให้นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง และต้องการให้ลดอำนาจวุฒิสมาชิก ส่วนการแก้ไขรัฐธรรมนูญควรให้ทำได้โดยง่าย และไม่ต้องการให้มีบทเฉพาะกาลผลการสำรวจประชามติทั้งหมดได้นำไปยื่นแก่สภานิติบัญญัติ พร้อมกับนี้สมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้ยืนยันว่าพร้อมกันที่จะร่วมกับนักศึกษา ประชาชน และพรรคการเมือง เพื่อคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญอย่างถึงที่สุด และในวันที่ 9 พฤศจิกายน 2534 สมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้เสนอทัศนวิจารณ์ร่างรัฐธรรมนูญที่กำลังพิจารณาในกรรมาธิการแปรญัตติ นัดสุดท้ายในวันที่ 15 พฤศจิกายน ว่ามีแนวโน้มที่จะแย่งกว่ารัฐธรรมนูญทุกฉบับที่ผ่านมา และจะเป็นเครื่องมือในการสืบทอดอำนาจของ รสช. ดังปรากฏให้เห็นในเรื่องอำนาจวุฒิสมาชิกและการตั้งวุฒิสมาชิกอย่างไรก็ตามองค์กรนักศึกษาและองค์กรเอกชนมีความพร้อมที่จะร่วมมือกันคัดค้านรัฐธรรมนูญต่อไป

ทางด้านพรรคประชาธิปัตย์ในวันที่ 11 พฤศจิกายน 2534 ได้ส่งผู้แทนเข้ายื่นหนังสือถึงนายโอสถ โกศล เรียกร้องให้แก้ไขรัฐธรรมนูญประเด็นหลักด่วนอีกทั้งระบุว่าหากกำหนดให้รัฐธรรมนูญแก้ไขได้ยาก อาจจะเป็นเหตุให้เกิดการปฏิวัติและรัฐประหารเพื่อล้มล้างรัฐธรรมนูญในโอกาสหน้า

วันที่ 12 พฤศจิกายน 2534 สมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยและองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ร่วมกันแถลงการณ์คัดค้านร่างรัฐธรรมนูญและมีความพร้อมที่จะยื่นหนังสือคัดค้านต่อประธานสภานิติบัญญัติ 5 ชื่อ คือ นายกรัฐมนตรีต้องมาจาก ส.ส. และห้ามข้าราชการประจำมีตำแหน่งการเมือง

รวมถึงวุฒิสมาชิกควรมีเพียง 100 คน และทำหน้าที่เพียงกลั่นกรองกฎหมายเท่านั้น ส่วนประธานรัฐสภาควรมาจาก ส.ส. และการแก้ไขรัฐธรรมนูญควรมีเสียงเพียงกึ่งหนึ่ง โดยหนังสือคัดค้านดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากนักการเมือง ซึ่งเห็นพ้องต้องกันว่าร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวมีความเป็นเผด็จการ สำหรับการเลือกตั้งแบบพวงใหญ่จะทำให้มีการซื้อเสียงมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม นายมีชัย ฤชุพันธุ์ ได้ยอมรับว่า การเลือกตั้งพวงใหญ่จะทำให้มีการซื้อเสียงมาก แต่จะทำให้พรรคการเมืองมีน้อยลง อย่างไรก็ตามทางด้าน พล.อ. วิโรจน์ แสงสนิท ได้แสดงทัศนะแย้งว่า ปัจจุบันข้าราชการประจำก็มีความรู้ความสามารถมากมาย ไม่ควรจำกัดสิทธิในการเป็นรัฐมนตรี ทุกฝ่ายควรใช้วิจารณญาณด้วยความสงบ ทางด้าน พล.อ.อ. เกษตร วรรณิล ได้ให้สัมภาษณ์ระบุว่า คนด้านร่างรัฐธรรมนูญมีเพียงนักการเมือง 3,000-4,000 คน ไม่ใช่ประชาชนทั้งประเทศ นอกจากนี้ยังประกาศว่า หากบ้านเมืองวุ่นวายอาจมีการปฏิวัติอีก

ในวันที่ 14 พฤศจิกายน 2534 สภานิติบัญญัติได้มีการไม่อนุมัติให้ถ่ายทอดการพิจารณาแปรญัตติร่างรัฐธรรมนูญ ในวันที่ 2 สำหรับทางด้านคณะกรรมการแนวร่วมประชาธิปไตย และสมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ได้เสนอความเห็นร่วมกันว่า พร้อมทั้งจะเป็นแกนกลางในการคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญและประสานงานกับ 5 พรรคการเมือง (เอกภาพความหวังใหม่ พลังธรรม ประชาธิปัตย์ ประชากรไทย) นอกจากนี้ยังกำหนดเปิดปราศรัยใหญ่คัดค้านร่างรัฐธรรมนูญเผด็จการที่ท้องสนามหลวง ในวันที่ 19 พฤศจิกายน 2534 อย่างไรก็ตาม คณะกรรมาธิการพิจารณาแปรญัตติร่างรัฐธรรมนูญได้เปิดประชุมอีกครั้งหนึ่งเพื่อทบทวนถ้อยคำในร่างรัฐธรรมนูญ ที่จะเสนอต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ และที่ประชุมได้เห็นพ้องให้เปลี่ยนวิธีการเลือกตั้งใหม่เป็นแบบแบ่งเขตเรียงเบอร์ ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่นิยมเลือกตั้งบุคคลมากกว่าเลือกพรรคการเมือง แต่อย่างไรก็ตามยังคงกำหนดให้ข้าราชการประจำเป็นรัฐมนตรีได้

สำหรับการเปิดประชุมคณะกรรมการพิจารณาแปรญัตติร่างรัฐธรรมนูญ นั้น ได้มีการแปรญัตติแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญอีกครั้ง โดยสรุปมีการแก้ไขดังนี้²¹

1. ตัดบทบัญญัติที่กำหนดให้รัฐบาลให้เงินและทรัพย์สินสนับสนุนพรรคการเมืองออก
2. ตัดหมวด 6 : เรื่องคณะกรรมการรัฐธรรมนูญ ออกทั้งหมด เพราะสมาชิกสภานิติบัญญัติฯ ส่วนใหญ่เห็นว่า องค์กดังกล่าวจะมีอำนาจมากเกินไป เปรียบเสมือนอำนาจที่ 4 และอาจก้าวก้าวยวมถึงสร้างความไม่เป็นธรรมแก่สถาบันรัฐสภาได้ เพราะมีอำนาจหน้าที่เลือกสรรวุฒิสมาชิก และควบคุมพฤติกรรมบทบาทของสมาชิกรัฐสภา อาจจะทำปัญหาแก่รัฐสภา และเป็นปัญหาต่อการปฏิบัติงานของสมาชิกรัฐสภามาก
3. ให้ประธานวุฒิสภา เป็นประธานรัฐสภา แทนประธานสภาผู้แทนราษฎรตามร่างเดิม เพราะวุฒิสภามีความเป็นกลางมากกว่า เนื่องจากไม่ใช่สมาชิกพรรคการเมือง
4. บทบัญญัติทั่วไปของ ส.ส. และวุฒิสมาชิกยังคงไว้ตามร่างเดิม แต่ให้นายกรัฐมนตรีสรรหาและลงนามรับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งวุฒิสมาชิกแทนคณะกรรมการรัฐธรรมนูญ ที่ได้ตัดทิ้งไป
5. การเลือกตั้งกำหนดให้เป็นแบบแบ่งเขตเรียงหมายเลข ตามร่างเดิม แต่ลดจำนวน ส.ส. ลงเหลือเขตละ 3 คน จากเดิมระหว่าง 4-7 คน ส่วนเงื่อนไขอื่น ๆ นั้น คงเหมือนร่างเดิมทั้งหมด
6. คงบทบัญญัติให้ผู้มีอายุ 18 ปีบริบูรณ์ มีสิทธิ์เลือกตั้งได้ตามร่างเดิม
7. ตัดบทบัญญัติที่ห้ามผู้ถูกศาลสั่งให้ทรัพย์สินตกเป็นของแผ่นดิน เพราะร้ายวณผิดปกติ หรือมีทรัพย์สินมากผิดปกติลงสมัครรับเลือกตั้ง ส.ส. ออกเพราะเกรงว่าบุคคลดังกล่าวอาจไม่ได้ลงเลือกตั้งอีก เท่ากับเป็นการลงโทษบุคคลตลอดชีวิต

²¹ สยามจดหมายเหตุ, อังแล้ว, น.1279.

8. คงบทบัญญัติให้วุฒิสมาชิก มีสิทธิเข้าชื่อขออภิปรายทั่วไปได้โดยไม่มี
สิทธิลงมติไม่ไว้วางใจ

9. คงบทบัญญัติเรื่องที่มาของนายกรัฐมนตรี ที่ไม่กำหนดว่าต้องมาจาก
ส.ส. โดยอาจจะมาจากบุคคลภายนอกที่มีใช่ ส.ส. ก็ได้

10. คงบทบัญญัติห้าม ส.ส. และหรือวุฒิสมาชิก ที่เป็นรัฐมนตรี ปฏิบัติ
หน้าที่ในฐานะ ส.ส. และวุฒิสมาชิก

11. ตัดหมวด 11 : เรื่องผู้ตรวจการรัฐสภาออกทั้งหมด เพราะเป็น
หน่วยงานซึ่งซ้ำซ้อนกับหน่วยงานอื่น

12. ลดจำนวนคะแนนเสียงสำหรับการแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญ ใน
วาระแรก และวาระ 3 ลงเหลือเพียงกึ่งหนึ่ง

13. ให้ข้าราชการประจำดำรงตำแหน่งการเมืองในขณะเดียวกันได้

14. ในบทเฉพาะกาล กำหนดให้ในระยะเริ่มแรกวุฒิสมาชิก และอยู่
ในวาระ 4 ปี นับตั้งแต่วันที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง และให้มีอำนาจประชุม
ร่วมกับ ส.ส. ในเรื่องอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรี รายบุคคลหรือทั้งคณะรวม
ถึงอนันตพิธีพระราชกำหนดและการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติงบประมาณ และ
พิจารณาร่างพระราชบัญญัติเกี่ยวกับความมั่นคงของประเทศรวมถึงการแต่งตั้งนายก
รัฐมนตรี

วันที่ 15 พฤศจิกายน 2534 ได้มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มพลังประท้วง
รัฐธรรมนูญโดยเริ่มตั้งแต่สมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยและคณะกรรมการ
แนวร่วมประชาธิปไตยได้ยื่นหนังสือถึงประธานสภานิติบัญญัติ ขอให้จัดถ่ายถอดเสียง
การประชุมวาระ 2 เพื่อเปิดเผยเนื้อหารัฐธรรมนูญก่อนเข้าสู่สภา นอกจากนี้
กลุ่มแนวร่วมนักศึกษาเพื่อประชาธิปไตยมหาวิทยาลัยรามคำแหง ยังได้ยื่นหนังสือ
ที่กองบัญชาการทหารสูงสุด สนามเสือป่า เพื่อเรียกร้องให้คืนอำนาจแก่ประชาชน
โดยเร็ว สำหรับกลุ่มผู้ใช้แรงงานกว่า 100 คน ได้ทำพิธีเผาร่างรัฐธรรมนูญ
ฉบับปีพุทธศักราช 2534 ฉบับจำลองโดยให้เหตุผลว่า เป็นร่างรัฐธรรมนูญที่ไม่
เป็นประชาธิปไตย และเป็นสิ่งที่ รสช. ใช้ในการยึดอำนาจเพื่อตัวเอง

ในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2534 สถานีโทรทัศน์ทุกช่อง ไม่มีการเสนอข่าวความเคลื่อนไหวในการคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญ โดยรัฐมนตรีที่ร่วมรัฐบาลได้ให้สัมภาษณ์ปฏิเสธว่าไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง และไม่เคยสั่งการหรือแทรกแซงสื่อมวลชนของรัฐ นอกจากนี้ยังระบุว่าเรื่องนี้ผู้อำนวยการสถานีโทรทัศน์ควรใช้วิจารณญาณเอง

วันที่ 18 พฤศจิกายน 2534 พรรคการเมืองโดยพรรคประชาธิปัตย์ เคลื่อนไหวคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญที่ไม่เป็นประชาธิปไตย ด้วยการออกปิดโปสเตอร์จำนวน 100,000 แผ่นทั่วกรุงเทพฯ โดยใช้ข้อความว่า "เอาอำนาจเผด็จการคืนไป เอารัฐธรรมนูญประชาธิปไตยคืนมา" ในขณะนั้นมีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สมาพันธ์นักศึกษาแห่งประเทศไทย และกลุ่มพลังจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ จำนวน 26 กลุ่ม ประมาณ 70 คน ได้รวมตัวกันเดินออกจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไปชุมนุมกันที่บริเวณสนามหลวง พร้อมกับมีราษฎรป้ายคัดค้านรัฐธรรมนูญ พร้อมทั้งมีการอภิปรายโจมตีสภา รสช. ในการนี้มีประชาชนร่วมฟังประมาณ 300 คนเศษ พร้อมกันนี้ตัวแทนคณะกรรมการแนวร่วมประชาธิปไตย ได้ยื่นหนังสือเรียกร้องให้แก้ไขร่างรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น อีกทั้งชมรมสภาเขตกรุงเทพมหานคร ได้ยื่นหนังสือคัดค้านบทเฉพาะกาลในร่างรัฐธรรมนูญต่อประธานสภานิติบัญญัติฯ

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ พล.อ.สุจินดา คราประยูร เปิดแถลงข่าวและตอบคำถามผู้สื่อข่าวที่หอประชุมกองทัพบกให้การยืนยันว่า คณะ รสช. จะไม่เกี่ยวข้องกับกร่างรัฐธรรมนูญ เป็นหน้าที่ของสภานิติบัญญัติ ซึ่งจะเป็นผู้ดำเนินการ ในการนี้ฟังเสียงของประชาชนส่วนใหญ่ ประกอบกับวิจารณ์ญาณของตัวเอง สำหรับ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ได้ประกาศว่า ตนเองพร้อมด้วย พล.อ.อ. เกษตร วิจารณ์ จะไม่เป็นนายกรัฐมนตรีหลังรัฐธรรมนูญมีการประกาศใช้²²

²² สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น.1274.

วันที่ 19 พฤศจิกายน 2534 ได้มีการประท้วงรัฐธรรมนูญเผด็จการ โดยกลุ่มแนวร่วมนักศึกษาเพื่อประชาธิปไตยจาก 15 สถาบัน จำนวนประมาณ 30 คน ได้นั่งประท้วงคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญ พร้อมชูป้ายผ้าซึ่งมีข้อความ "คัดค้านบทเฉพาะกาลสืบสานอำนาจ รสช." ในการนี้พรรคเสรีภาพธรรม มหาวิทยาลัยรามคำแหง และองค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เดินทางมาสมทบกับผู้ชุมนุมประท้วงที่หน้ารัฐสภา พร้อมทั้งอภิปรายโจมตีร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้พุทธศักราช 2534 ส่วนกลุ่มสร้างอุดมการณ์ประชาธิปไตย นำโดย นายสุทิน นพเกศ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ได้การวางหรีดประท้วงที่หน้าพระบรมราชานุสาวรีย์ รัชกาลที่ 7 ที่รัฐสภา นอกจากนี้ผู้แทนนักศึกษาจาก 7 สถาบัน จำนวน 7 คน ได้อัดข้าวประท้วงคัดค้านบทเฉพาะกาลที่มีเนื้อหาของกาารสืบทอดอำนาจของคณะ รสช.

อย่างไรก็ตาม ในการประชุมสภานิติบัญญัติ²² คณะกรรมาธิการแปรญัตติร่างรัฐธรรมนูญ วาระ 2 ได้ขอมลลดจำนวนวุฒิสมาชิกเหลือ 270 คน และห้ามข้าราชการประจำเป็นรัฐมนตรี รวมถึงแก้ไขให้ผู้มีอายุ 20 ปี มีสิทธิเลือกตั้ง แต่กระนั้นกลุ่มมวลชนก็ยังได้ปราศรัยต่อต้านรัฐธรรมนูญที่สนามหลวงต่อไป โดยมีพรรคการเมือง 7 พรรค องค์การนักศึกษา และนักวิชาการ เข้าร่วมการปราศรัย โดยมีประชาชนเข้าร่วมฟังการอภิปรายราว 60,000 คน เนื้อหาการอภิปรายได้ชี้ประเด้นการคืนอำนาจของคณะ รสช. ว่า เป็นถอยอำพราง และอดีต ส.ส. เดือนคนไทยอย่างหลงเชื่อในคำพูดของคณะ รสช.

ในวันที่ 21 พฤศจิกายน 2534 การคัดค้านยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยคณะศิษย์จากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้แถลงข่าวเรียกร้องให้สมาชิกสภานิติบัญญัติทบทวนร่างรัฐธรรมนูญใหม่ โดยขอ

²² สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่งผ่านการพิจารณาในวาระที่ 2, (กรุงเทพฯ : มปท.), 2534.

ให้ยกเลิก มาตรา 239 ในบทเฉพาะกาล และให้ประธานสภาผู้แทนเป็นประธาน
รัฐสภา ส่วนทางด้านนักศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ กว่า 200 คน ได้ร่วมชุมนุมที่
ลานโพธิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมีการจัดเวทีปราศรัยคัดค้านร่างรัฐ-
ธรรมนูญ นอกจากนี้พรรคการเมืองโดยพรรคเอกภาพ พลังธรรม ความหวังใหม่
ประชาธิปไตย ได้ร่วมกันคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญ ทั้งโดยการออกแถลงการณ์ส่ง
หนังสือถึงสภานิติบัญญัติและเดินทางไปปราศรัยทั่วประเทศ รวมทั้งยังมีการ
ประกาศร่วมมือกันเคลื่อนไหวขอประชาติประชาชนทั่วประเทศ เพื่อคัดค้านการ
ร่างรัฐธรรมนูญในครั้งนี้

ทางด้าน นายแพทย์ ปิยะเวศ วีชี หมอรางวัลแมกไซไซ และ
นักวิชาการแนวสันติชื่อดังของเมืองไทย ได้ออกแถลงการณ์หาทางที่เหมาะสมของ
สถานการณ์ทางการเมืองในวันที่ 23 พฤศจิกายน 2534 โดยใช้ชื่อว่า "วิธีสร้าง
สรรค์ประชาธิปไตยร่วมกัน-ทางออกจากวิกฤตการณ์รัฐธรรมนูญ" โดยเตือนสติทั้ง
ฝ่ายค้าน และฝ่ายสนับสนุนรัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2534 ว่าก่อนที่เหตุการณ์
จะลุกลามถึงขั้นนองเลือดขอให้ทุกฝ่ายใช้ความเมตตาหาทางออกโดยสันติ สำหรับ
ฝ่ายต่อต้านไม่ควรมองทหารด้วยความเกลียดชัง ส่วนสภา รสช. ควรใช้อำนาจ
เด็ดขาดด้วยการตัดไฟแต่ต้นลม

หลังจากนั้น การคัดค้านยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง โดยในวันที่ 24
พฤศจิกายน 2534 พรรคการเมือง 7 พรรค นักวิชาการ นักศึกษา สมาพันธ์
นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย สภากายความแห่งประเทศไทย คณะกรรมการ
แนวร่วมประชาธิปไตย และองค์กรเอกชนรวมทั้งสิ้น 51 องค์กร ได้ออกแถลง-
การณ์ถึงสภานิติบัญญัติแห่งชาติให้คลี่คลาย วิกฤตความขัดแย้งในการร่างรัฐธรรมนูญ
โดยขอให้ฟังเสียงประชาชน ซึ่งเรียกร้องให้ประธานสภาผู้แทนเป็นประธานรัฐสภา
และให้ตัดบทเฉพาะกาลที่ให้อำนาจประธานสภา รสช. ตั้งวุฒิสมาชิก และให้
ส.ส. มีเอกสิทธิ์ในการอภิปราย รวมถึงให้บุคคลอายุ 18 ปี มีสิทธิเลือกตั้ง
พร้อมกันนี้ได้มีการประกาศจะชุมนุมใหญ่อีกครั้งวันที่ 25 พฤศจิกายน 2534

ในวันที่ 25 พฤศจิกายน 2534 มีการประชุมสภานิติบัญญัติ เพื่อพิจารณา
 ถ้อยคำร่างรัฐธรรมนูญเป็นวาระพิเศษในการแก้ไขร่างรัฐธรรมนูญ โดยขอมตัด
 อำนาจของวุฒิสภาในการตั้งนายกรัฐมนตรี แต่วุฒิสภายังมีสิทธิร่วมอภิปรายไม่ไว้วางใจ
 และอนุมัติพระราชกำหนด แต่ไม่มีสิทธิในการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติ
 งบประมาณและพระราชบัญญัติความมั่นคง ส่วนในประเด็นประธานสภาผู้แทนราษฎร
 เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แต่งตั้งนายก
 รัฐมนตรีนั้น ก็ได้มีการแก้ไขให้เป็นไปตามข้อเรียกร้องของประชาชนด้วย

ทางด้านผลการประชุมร่วมระหว่างคณะกรรมการแนวร่วมประชาธิปไตย
 กับ 7 พรรคการเมือง และ 51 องค์การนักศึกษา รวมถึงภาคเอกชนยังยื่นกรณ
 ไม่ยอมรับร่างรัฐธรรมนูญที่มีพื้นฐานเผด็จการ แม้จะได้มีการแก้ไขและตัดบาง
 ออกไปแล้วก็ตาม ส่วนพรรคประชาธิปัตย์แสดงท่าทียอมรับได้บ้าง เพราะการแก้ไข
 รัฐธรรมนูญทำให้ภาพส่วนรวมน่าจะดีขึ้น พรรคประชาธิปัตย์จึงเชิญชวนให้พรรคการเมือง
 ให้สัถยาบันในการร่วมแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2534 เมื่อได้
 รับเลือกตั้งเข้าไปในสภา

วันที่ 26 พฤศจิกายน 2534 คณะกรรมการแนวร่วมประชาธิปไตย
 ได้มีมติให้ยุติการประชุมที่ลานโพธิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อเรียกร้องให้มี
 การแก้ไขร่างรัฐธรรมนูญในวาระ 3 เป็นการชั่วคราว แต่จะใช้วิธีขอประชามติ
 จากประชาชนแทน ในขณะที่ฝ่ายทหารระบุว่าความเคลื่อนไหวในการชุมนุมเก่า
 ที่ผ่านมาเป็นเพียงประชาชนกลุ่มหนึ่งเท่านั้น มิใช่ประชามติประชาชนทั้งประเทศ
 ซึ่งมีมากกว่า 60 ล้านคน

วันที่ 29 พฤศจิกายน 2534 นักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงและ
 องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง พร้อมด้วยตัวแทนนักศึกษาได้ทำจดหมาย
 เปิดผนึกถึงอธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหง นายชูศักดิ์ ศรีวิลัย ในฐานะสมาชิก
 สภานิติบัญญัติ เรียกร้องให้ลงคะแนนไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ ในวาระที่ 3 ส่วน
 ทางด้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้มีการชุมนุมของพลังมวลชน โดยมีคำสั่งลับ

จากทางอำเภอ ให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านชักชวนลูกบ้านไปชุมนุมที่ศาลากลางจังหวัด ในวันที่ 3 ธันวาคม เพื่อแสดงประชามติสนับสนุนให้ร่างรัฐธรรมนูญ ผ่านวาระที่ 3 เพื่อให้มีการเลือกตั้งโดยเร็ว

วันที่ 4 ธันวาคม 2534 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้คณะบุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าฯ เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา โดยทรงมีพระราชดำรัสให้โอวาทแก่พสกนิกรให้รู้จักสามัคคี และทรงเตือนว่า อย่าติดขัดกับตำรา ทุกอย่างสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ขอเพียงอย่าทะเลาะกันถึงเลือด²⁴

สำหรับบทบาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับ การเคลื่อนไหวทางการเมืองนั้น แท้จริงองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงอยู่ในฐานะที่ไม่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จหรือความเคลื่อนไหวทางการเมืองมาโดยตลอด โดยทรงปล่อยให้เป็นที่ของสถาบันทางการเมืองอื่นได้แก่ นายกรัฐมนตรี รัฐสภา และข้าราชการทางการเมือง ที่จะดำเนินการในการบริหารราชการ เพราะพระองค์ไม่มีความเกี่ยวข้องอย่างเป็นทางการกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ และการบริหารปกครองประเทศของรัฐบาล แต่ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระประมุขของประเทศ เป็นศูนย์รวมจิตใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน และด้วยพระบารมีและความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อองค์พระประมุขของชาติ พระองค์จึงทรงใช้โอกาสในวันที่ 4 ธันวาคม 2534 ซึ่งเป็นวันที่คณะบุคคลต่าง ๆ เข้าเฝ้าฯ เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งจะมีขึ้นในวันที่ 5 ธันวาคม 2534 โดยทรงมีพระราชดำรัสให้โอวาทแก่คณะบุคคลที่เข้าเฝ้าฯ โดยทรงเตือนว่าให้พสกนิกรรู้จักสามัคคีกัน อย่ายึดติดกับหลักการในตำรา ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถเปลี่ยนแปลงได้ หากจะวิเคราะห์จากพระบรมราชวาทดังกล่าว จะเห็นได้ว่า พระองค์

²⁴ สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น. 1314.

มิได้ทรงกล่าวถึงสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น มิได้กล่าวถึงการแก้ไขรัฐธรรมนูญซึ่งกำลังเป็นประเด็นในการเรียกร้องทางการเมืองขณะนั้น เนื่องจากทรงวางตนอยู่เหนือความขัดแย้งทั่วไปของการบริหารราชการ และทรงแสดงจุดยืนที่จะไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมือง แต่ได้ทรงแสดงโอวาททั่วไปมิได้เฉพาะกรณีนี้ แต่พระบรมราโชวาทดังกล่าวก็มีความหมายโดยนัยว่า ให้เหตุการณ์ดำเนินการไปตามกระบวนการที่ถูกต้อง และความถูกต้องดังกล่าวไม่จำเป็นต้องเป็นความถูกต้องตามหลักทฤษฎีหรือหลักวิชาการเสมอไป เพียงแต่ให้ทุกฝ่ายยอมรับและแก้ไขปัญหาเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ด้วยวิธีทางสันติและอย่าใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา เนื่องจากทรงตรัสในตอนท้ายว่า อย่าทะเลาะกันถึงขีดนั้นแสดงถึงว่าพระองค์ทรงห่วงใยในความสงบสุขของประชาชนเป็นสิ่งสำคัญที่สุด การบริหารประเทศจะถูกต้องตามหลักการหรือไม่สามารถแก้ไขได้ แต่ขอให้ใช้ความสงบ และสันติวิธี นั้นแสดงถึงความห่วงใยที่พระองค์ทรงมีต่อพสกนิกรสวัสดิภาพและความสุขของประชาชน พระองค์มิได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่อย่างใด แต่ก็มีควมหมายโดยนัยที่ทุกฝ่ายควรทราบถึงบทบาทของแต่ละคนที่พระองค์ทรงห่วงใย แต่อย่างไรก็ตามความเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างสงบคงมีอยู่ต่อไป มิได้มีความรุนแรงแต่อย่างใด

หลังจากนั้น กระทรวงมหาดไทยได้ระดมเกณฑ์ประชาชนกว่า 4 แสนคน ในหลายจังหวัดออกมาคัดค้านกลุ่มต่อต้านรัฐธรรมนูญเผด็จการ โดยให้ระดมประชามติทวนกระแสการคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญ แล้วส่งข้อความสนับสนุนดังกล่าวให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเพื่อนำเสนอสภานิติบัญญัติต่อไป เหตุการณ์ดังกล่าวสัมพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยขอให้หยุดดำเนินการเรื่องการนำกลุ่มชนมาต่อต้านซึ่งจะนำไปสู่การคัดค้านกันอย่างรุนแรงและอาจนำไปสู่เหตุการณ์ที่รุนแรงได้

วันที่ 7 ธันวาคม 2534 สภานิติบัญญัติแห่งชาติมีการลงมติผ่านร่างรัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2534 วาระ 3 ด้วยคะแนนเสียง ผู้เห็นด้วย 262 เสียง ไม่เห็นด้วย 7 เสียง งดออกเสียง 4 เสียง และไม่มาประชุม 15 คน นอกจากนี้ประชาชนสภานิติบัญญัติยังได้แจ้งแก่สมาชิกสภานิติบัญญัติภายหลังผ่านร่าง

รัฐธรรมนูญว่า ได้รับเอกสารจากประชาชนทั้งกลุ่มที่สนับสนุนและคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญ โดยมีผู้ลงชื่อสนับสนุน 6,865,280 คน ส่วนที่คัดค้านมีเพียง 2,041 คน

ทางด้านขบวนการประชาธิปไตย ได้ประกาศหยุดการชุมนุมต่อต้านเผด็จการชั่วคราว โดยประธานสหพันธ์นักศึกษาภาคใต้ได้ประท้วงโดยการกรีดเลือดลงโลงนาย รสช. ที่สมมติขึ้น ก่อนยุติการอดข้าวประท้วง ขณะที่เลขาธิการสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย แถลงว่า รัฐธรรมนูญที่ผ่านออกมานี้เป็นเผด็จการ และแม้จะมีเสียงคัดค้านจากประชาชนทั่วประเทศ แต่สภานิติบัญญัติก็ไม่ได้รับฟังความเห็นประชาชน อีกทั้งยังออกข่าวบิดเบือนความเป็นจริงว่า มีผู้คัดค้านเพียง 2 พันคน ดังนั้น กลุ่มผู้คัดค้านจึงขอยุติการอดข้าว หลังจากได้เริ่มอดข้าวประท้วงมาตั้งแต่ 19 พฤศจิกายน และยังได้ประกาศยุติการประท้วง แต่จะยื่นหยัดต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งประชาธิปไตยต่อไป

ทางด้านพรรคการเมือง โดยพรรคประชาธิปัตย์ได้ชวนพรรคการเมืองทุกพรรคให้สัต์ฮับันกับประชาชนว่า จะเข้าไปแก้ไขรัฐธรรมนูญทันทีหลังได้รับเลือกตั้ง พร้อมชักชวนประชาชนไม่ให้เลือกพรรคที่ไม่รักประชาธิปไตย เข้าสภา

ในวันที่ 9 ธันวาคม 2534 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญ ฉบับปีพุทธศักราช 2534 นอกจากนี้ในวันที่ 22 มีนาคม 2535 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งวุฒิสมาชิก 270 คน โดยประธานสภา รสช. เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ²⁵

หลังจากนั้นรัฐบาลได้จัดการเลือกตั้ง ส.ส. ทั่วประเทศ ในวันที่ 22 มีนาคม 2535 จำนวน 360 คน ตามรัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2534 และ

²⁵ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่งนำเสนอสภานิติบัญญัติเพื่อลงมติในวาระที่ 3, (กรุงเทพฯ : มปท.) 2534.

จากการเลือกตั้งดังกล่าวพรรคสามัคคีธรรมได้รับเลือกตั้งมากที่สุด 79 เสียง พรรคชาติไทย 74 เสียง พรรคความหวังใหม่ 72 เสียง พรรคประชาธิปัตย์ 44 เสียง พรรคพลังธรรม 41 เสียง พรรคกิจสังคม 31 เสียง พรรคประชากรไทย 7 เสียง พรรคเอกภาพ 6 เสียง พรรคราษฎร 4 เสียง พรรคมวลชน 1 เสียง และพรรคปวงชนชาวไทย 1 เสียง อย่างไรก็ตาม ในคำวันที่ 22 มีนาคม ขณะที่ยังไม่ทันจะนับคะแนนผลการเลือกตั้งเสร็จ แกนนำพรรคสามัคคีธรรม ชาติไทย กิจสังคม และประชากรไทย ได้ประชุมร่วมกับผู้บัญชาการทหารอากาศ และ ประธานสภา รสช. เพื่อหารือเรื่องการจัดตั้งรัฐบาลร่วมกัน²⁰

จากการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญ จะเห็นได้ว่า ประชาชน พรรคการเมือง นักศึกษา และองค์กรภาคเอกชน ได้เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญก็ได้พยายามจะปรับปรุงร่างรัฐธรรมนูญให้เป็นไปตามความต้องการของประชาชนในบางเรื่อง แต่ยังคงเรื่องสำคัญ ๆ ไว้จนประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับพุทธศักราช 2534 ในที่สุด

กล่าวโดยสรุป สำหรับการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญก่อนการพระราชทานรัฐธรรมนูญในวันที่ 9 ธันวาคม 2534 นั้น พิจารณาจากจุดเริ่มกระบวนการในการคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญ จะเห็นได้ว่าโดยตัวแทนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจาก 7 พรรคการเมืองได้แสดงความไม่เห็นด้วยต่อร่างรัฐธรรมนูญในประเด็นสำคัญดังที่ได้กล่าวไปแล้วโดยละเอียด จึงได้รวมกลุ่มอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ดำเนินการยื่นหนังสือเสนอแนะประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญ และจัดการเสวนาทางการเมือง ตลอดจนได้แสวงหาแนวร่วมทางการเมือง โดยได้ร่วมกับองค์กรนักศึกษา ประชาชน องค์กรเอกชน และองค์กรอื่น ๆ อีกมากมายในการ

²⁰ สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น.1437.

ร่วมกันคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญ สำหรับประเด็นสำคัญที่เป็นจุดร่วมให้บรรดาองค์กรต่าง ๆ ซึ่งเป็นกลุ่มคัดค้านได้เข้ามาร่วมเป็นองค์กรเดียวกันในการคัดค้านรัฐธรรมนูญน่าจะเนื่องมาจากเหตุการณ์เข้าควบคุมอำนาจทางการเมืองการปกครองและการบริหารประเทศของคณะ รสช. ซึ่งในตอนแรกดูเหมือนจะมีเจตนารมณ์อันบริสุทธิ์ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ แต่ต่อมาภายหลังพฤติกรรมได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการเข้าสู่อำนาจเข้าครอบงำทางการเมือง วางแผนจะสืบทอดอำนาจในการเข้าครองประเทศ โดยการเปิดช่องทางและโอกาสไว้ในร่างรัฐธรรมนูญเพื่อแสวงหาความชอบธรรมทางการเมือง ซึ่งประเด็นดังกล่าวน่าจะเป็นจุดร่วมที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อให้กลุ่มคัดค้านร่างรัฐธรรมนูญได้มารวมตัวกันเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อคัดค้านรัฐธรรมนูญดังกล่าว

ส่วนทางด้านคณะ รสช. นั้น เป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการวางแผนทางเข้าสู่การเมืองโดยวิธีการอันชอบธรรม จึงได้ครอบงำคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และใช้อำนาจทางการเมืองและการปกครองบีบบังคับให้ข้าราชการกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงกลาโหมให้การสนับสนุนตนเอง โดยจะเห็นได้จากการสั่งการไปยังกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และข้าราชการส่วนภูมิภาคให้การสนับสนุนตนโดยการจัดรวมพลังประชาชนออกมาให้การสนับสนุนตน และอาศัยกำลังกองทัพอันเป็นหน่วยงานที่กุมอำนาจการบริหารประเทศในหลายหน่วยงานขณะนั้นให้สนับสนุน จึงน่าจะกล่าวได้ว่ากลุ่มผู้คัดค้านอำนาจคณะ รสช. เป็นกลุ่มที่มีความคิดเห็นในเชิงคัดค้านด้วยตัวเองที่ตรงกันกับความคิดเห็นของกลุ่มอื่น และคนอื่นจึงเกิดเป็นแนวร่วมในการคัดค้านขึ้นมา ส่วนกลุ่มสนับสนุนคณะ รสช. นั้น เป็นกลุ่มที่มีได้มีความคิดเช่นนั้น มิได้มีความต้องการสนับสนุน แต่อำนาจและหน้าที่รับผิดชอบบีบบังคับให้ต้องดำเนินการสนับสนุน และเมื่อพิจารณาเฉพาะเจตนารมณ์แล้ว กลุ่มแนวร่วมคัดค้านจึงเป็นกลุ่มพลังที่มีความแข็งแรงแกร่งกว่าในด้านของจุดร่วมของกลุ่มสนับสนุนที่ขาดจุดร่วมเดียวกันแต่แรก แต่ทำเพราะถูกบีบบังคับ

4. ช่วงการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญหลังการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2534

การใช้กลวิธีต่าง ๆ ทำให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปี พุทธศักราช 2534 ได้ผ่านการพิจารณาและประกาศใช้ในที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม การประกาศใช้รัฐธรรมนูญ และการจัดให้มีการเลือกตั้งมิได้ทำให้สถานการณ์ต่าง ๆ ดีขึ้นมากนัก เพราะประชาชนยังคงไม่พอใจกับเนื้อหาของรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว การต่อต้านจึงยังคงมีอยู่อย่างสม่ำเสมอ โดยภายหลังการเลือกตั้งทั่วไป พ.ศ. 2534 แกนนำพรรคสามัคคีธรรม ชาตินไทย กิจสังคม ประชากรไทย ร่วมกับ พรรคราษฎร ซึ่งมีเสียงในสภาเกินกึ่งหนึ่งคือ 180 เสียง ได้แถลงการณ์ร่วมกัน สนับสนุนนายณรงค์ วงศ์วรรณ ให้เป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่ แต่ในเย็นวันเดียวกันโฆษกกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐได้แถลงว่า นายณรงค์ วงศ์วรรณ เป็นนักการเมืองที่ไม่ได้รับวีซ่าให้เดินทางเข้าสหรัฐ เพราะสงสัยว่าจะพัวพันการค้ายาเสพติด ดังนั้น แกนนำ 5 พรรคร่วมรัฐบาล จึงประชุมหารือหาทางออก การแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี ในฝ่ายของตนในที่สุดได้เห็นพ้องร่วมกันในการเสนอให้ พล.อ. สุจินดา คราประยูร เป็นนายกรัฐมนตรี²⁷

วันที่ 7 เมษายน 2535 นายอาทิตย์ อุไรรัตน์ ประธานสภาผู้แทนราษฎร แถลงว่า 5 พรรคการเมืองได้เสนอชื่อนายณรงค์ วงศ์วรรณ เป็นนายกรัฐมนตรีอย่างเป็นทางการในขณะที่ผู้นำพรรคฝ่ายค้าน นำโดย พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ ได้แถลงข่าวที่รัฐสภา ขอให้ประธานสภาผู้แทนราษฎรหารือกับทุกพรรคการเมือง เพื่อชะลอการเสนอชื่อนายกรัฐมนตรีไว้ก่อน แต่อย่างไรก็ตาม ในที่สุดในตอนเย็นวันเดียวกันโทรทัศน์ได้ประกาศพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ พลเอก สุจินดา คราประยูร เป็นนายกรัฐมนตรี และในทันทีที่มีการประกาศแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี สมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้เคลื่อนเวทีประท้วง

²⁷ สยามจดหมายเหตุ, ปีที่ 17 ฉบับที่ 1-52, 2535, น.439.

มาที่หน้าบ้านพักผู้บัญชาการทหารบก เพื่อคัดค้านมิให้ พล.เอก สุจินดา คราประยูร เป็นนายกรัฐมนตรี และขอให้ลาออกจากการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากมิได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อีกทั้งยังได้เคยประกาศว่าจะไม่เป็นนายกรัฐมนตรี^{๒๘}

ในวันรุ่งขึ้น 8 เมษายน 2535 พล.อ.สุจินดา คราประยูร ได้ให้สัมภาษณ์โดยกล่าวที่หอประชุมกองทัพบก ตอนหนึ่งว่า ไม่เคยคิดที่จะมายุ่งเกี่ยวทางการเมือง แต่ในครั้งนี้ได้ขอมติวิพากษ์วิจารณ์ และขอเสียชีวิตเพื่อชาติในการรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในขณะที่ฝ่ายค้านได้ต่อต้านและยื่นหนังสือถึงประธานสภาผู้แทนราษฎร เพื่อคัดค้านการแต่งตั้งคนกลางเป็นนายกรัฐมนตรีในวันดังกล่าว ร.ต.ฉลาด วรฉัตร เริ่มอดข้าวประท้วงนายกรัฐมนตรีที่มาจากคนกลางที่หน้ารัฐสภา ตั้งแต่เวลา 01.00 น. โดยประกาศจะอดข้าวประท้วงจนกว่าจะได้นายกรัฐมนตรีที่มาจากกาเลือกตั้ง ในขณะที่กลุ่มผู้สนับสนุน พล.อ.สุจินดา คราประยูร ให้เป็นนายกรัฐมนตรีจากหลายจังหวัดได้ เข้ามามอบดอกไม้แสดงความยินดีต่อนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ในขณะที่ พล.เอก อิศระพงษ์ หนูนกัฎี ประกาศว่าจะสนับสนุนรัฐบาล พล.อ.สุจินดา คราประยูร เต็มที่^{๒๙}

วันที่ 9 เมษายน 2535 พรรคพลังธรรมได้เปิดการปราศรัย ต่อต้านคนกลางมาเป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีพรรคร่วมฝ่ายค้าน กลุ่มนักวิชาการ คณะกรรมการพรรคเพื่อประชาธิปไตย และสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย เข้าร่วมกระแสดคัดค้าน พล.อ.สุจินดา คราประยูร เป็นนายกรัฐมนตรี อย่างเต็มที่

^{๒๘} สยามจดหมายเหตุ, อังแล้ว, น.441.

^{๒๙} สยามจดหมายเหตุ, อังแล้ว, น.443.

ในวันที่ 10 เมษายน 2535 พรรคฝ่ายรัฐบาลเริ่มจัดสรรตำแหน่ง รัฐมนตรี และ พล.อ.สุจินดา คราประยูร นายกรัฐมนตรี ได้เปิดโอกาสให้นักการเมืองที่ถูกยึดทรัพย์มาเป็นรัฐมนตรีได้ การกระทำดังกล่าวมีความขัดแย้งกับเหตุผลของคณะ รสช. ในการยึดอำนาจการปกครองในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 เป็นอย่างมาก และเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้กลุ่มประชาชนไม่เห็นด้วย

วันที่ 16 เมษายน 2535 มีการประชุมสภานัดแรก ส.ส. จาก 4 พรรคการเมืองฝ่ายค้านได้พร้อมใจกันแต่งตั้งผู้คัดค้านเข้ามาประชุมสภาเพื่อไว้ทุกข์ให้กับความเมื่เป็นประชาธิปไตย นอกจากนี้พรรคพลังธรรมโดย พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้นำลูกพรรคถือตะเกียงเข้ามาประชุมสภา เพื่อประชันความดำมืดของสภาที่ไม่มีความเป็นประชาธิปไตย

วันที่ 25 เมษายน 2535 อาการของ ร้อยตรี จลาต วรจักร ซึ่งอดอาหารประท้วงเริ่มทรุดหนักลง ได้ทำหนังสืออุทิศศพตนเองให้กับโรงพยาบาลในขณะที่มีกระแสต่อต้านคนกลางเป็นนายกรัฐมนตรีเพิ่มมากขึ้น โดยจะก่อมือบจากภาคใต้เคลื่อนเข้ากรุงเทพฯ ในขณะที่นักวิชาการได้มีการเคลื่อนไหวให้ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ทบทวนบทบาทการเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ว่ามีความชอบธรรมหรือไม่ ทางด้านคณะรัฐมนตรีเริ่มขัดแย้งในเรื่องการแบ่งงานโดยเฉพาะในกระทรวงมหาดไทย ในขณะที่ตัวแทนกลุ่มนักศึกษาได้เรียกร้องให้ประชาชนทั่วกรุงเทพฯ บีบแตรรถยนต์เพื่อขับไล่ พล.อ.สุจินดา คราประยูร

ในวันที่ 30 เมษายน 2535 ร.ต.จลาต วรจักร ซึ่งอดอาหารประท้วงได้ถูกนำส่งโรงพยาบาลศิริราช เนื่องจากอาการทรุดหนัก ไม่สามารถอดอาหารต่อไปได้ น.ส.จิตราวดี วรจักร ซึ่งเป็นลูกสาวจึงประกาศอดข้าวประท้วงเพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของบิดา ในขณะที่นางประทีป อึ้งทรงธรรม ฮาตะ หนึ่งในผู้นำการชุมนุมประท้วงก็ประกาศอดข้าว 1 วัน ทั้งที่ตั้งครรภ์ได้ 4 เดือน ทางด้านรัฐบาลนั้น พล.อ.สุจินดา คราประยูร ได้ประกาศแสดงความพร้อมทุกเวลา หากฝ่ายค้านจะยื่นญัตติอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล

วันที่ 2 พฤษภาคม 2535 พล.อ.สุจินดา คราประยูร ประกาศเตือนพรรคฝ่ายค้านก่อนเปิดประชุมสภา เพื่อแถลงนโยบายว่า หากมีการอภิปรายโจมตีถึงวงศ์ตระกูลจะฟ้องหมิ่นประมาท และยังคงยืนยันว่าจะไม่ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลังจากนั้น พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้เริ่มประกาศอดข้าวประท้วงนายกรัฐมนตรี พร้อมกับจดหมายลาตาย ภายใน 7 วัน พร้อมกันนี้ที่ท้องสนามหลวง ได้มีประชาชนกว่า 8 หมื่นคน เข้าร่วมฟังการปราศรัยและร่วมชุมนุม และหลังจากเลิกปราศรัยที่สนามหลวงแล้ว ประชาชนนับหมื่นได้เดินทางมาส่ง พล.ต.จำลอง ศรีเมือง เพื่ออดข้าวประท้วงที่หน้ารัฐสภา ประชาชนส่วนหนึ่งได้จัดเวทีปราศรัยทางการเมืองตลอดคืนในบริเวณดังกล่าว โดยมีตัวแทนพรรคฝ่ายค้าน และองค์กรประชาธิปไตย ผลัดเปลี่ยนกันปราศรัยตลอดทั้งคืน ในวันที่ 5 พฤษภาคม 2535 พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ซึ่งนั่งอดข้าวประท้วงอยู่นั้นไม่ยอมพูด แต่ใช้วิธีเขียน ในขณะที่ประชาชนจำนวนมากหลังไหลมาให้กำลังใจ พล.ต.จำลอง ศรีเมือง อย่างไม่ขาดสาย พร้อมกันนี้ ร.ต.ฉลาด วรฉัตร ซึ่งได้ออกจากโรงพยาบาลวชิระ และกลับมานั่งอดข้าวประท้วงหน้ารัฐสภาต่อไป

ในวันที่ 6 พฤษภาคม 2535 รัฐบาลได้แถลงนโยบายต่อรัฐสภา ในขณะที่ ส.ส. พรรคฝ่ายค้านไม่เข้าฟังการแถลงนโยบายของรัฐบาล อีกทั้งที่หน้ารัฐสกายังคงมีการปราศรัยโจมตีการเข้ามาดำรงตำแหน่งของ พล.อ.สุจินดา คราประยูร อย่างหนัก โดยที่หน้ารัฐสภามีประชาชนเข้าร่วมชุมนุมเป็นจำนวนเรือนแสน ทำให้มีการเพิ่มกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจ ทหาร รักษาการณ์อย่างเหนียวแน่นที่ลานพระบรมรูปทรงม้า และหน้ารัฐสภา รวมถึงภายในบริเวณรัฐสภา ทำให้กลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงและเจ้าหน้าที่ตำรวจเกือบจะมีการปะทะกัน เพราะกลุ่มผู้ประท้วงต้องการพบตัวนายกรัฐมนตรี

วันที่ 7 พฤษภาคม 2535 มีการประชุมสภาเพื่อแถลงนโยบายเป็นวันที่ 2 มีการใช้เวลาเพียง 15 นาที หลังจากนั้น พล.อ.สุจินดา คราประยูร ได้ชี้แจงเหตุผลที่ต้องเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในครั้งนี้อย่างรัดกุมเพื่อป้องกันระบบสภาเปรซิเดียมของนักการเมืองบางคน และปกป้องสถาบันศาสนา พร้อมทั้งยังกล่าวโจมตีผู้นำกลุ่ม

ผู้ชุมนุมประท้วงที่หน้ารัฐสภาอีกด้วย การชี้แจงของ พล.อ. สุจินดา คราประยูร ดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้กับสมาชิกพรรคฝ่ายค้าน โดยเฉพาะพรรคความหวังใหม่และพรรคพลังธรรมเป็นอย่างมาก เนื่องจากการกล่าวพาดพิงถึงหัวหน้าพรรคของทั้ง 2 พรรค ทำให้พรรคฝ่ายค้านไม่พอใจคำกล่าวของนายกรัฐมนตรีมาก นอกจากนี้ประชาชนสภาผู้แทนราษฎรได้แถลงโดยเห็นด้วยว่า การแก้ไขรัฐธรรมนูญจะเป็นทางออกที่ดี และได้ดำเนินการประชุมหารือกับผู้นำทุกพรรคการเมืองแล้ว ในขณะนั้น พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้ตัดสินใจเคลื่อนกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงไปชุมนุมต่อที่ท้องสนามหลวง ขณะที่ภายในตึกรัฐสภา ส.ส. พรรคฝ่ายค้านทุกพรรคต่างหารือกันเคร่งเครียด และที่เวทีสนามหลวงก็มีการปราศรัยโจมตีการเข้ามาดำรงตำแหน่งของนายกรัฐมนตรี พล.อ.สุจินดา คราประยูร ทั้งสิ้น

วันที่ 8 พฤษภาคม 2535 การชุมนุมที่ท้องสนามหลวงในช่วงเย็น มีประชาชนมาร่วมการประชุมประมาณหนึ่งแสนห้าหมื่นคน พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้ตัดสินใจเคลื่อนย้ายกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงอีกครั้ง โดยผลการไม่ได้บอกกล่าวให้สมาพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ผูกพันกว่าครึ่งแสนได้เคลื่อนตัวไปยังบริเวณอนุเสาวรีย์ประชาธิปไตย เพื่อเดินทางไปยังลานพระบรมรูปทรงม้า แต่ยังไม่見ผู้ใดทราบแน่ชัดว่ามีเป้าหมายอย่างไร ทำให้หัวหน้าของกลุ่มผู้ชุมนุมไม่สามารถผ่านสะพานผ่านฟ้าฯ ไปได้ เพราะมีเครื่องขัดขวางพร้อมด้วยกำลังเจ้าหน้าที่สกัดกั้นอยู่ ในวันรุ่งขึ้น พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้ประกาศเลิกอดข้าวประท้วง หลังจากมีการขอมติจากมวลชนที่ร่วมชุมนุมในตอนสาย เพื่อเปลี่ยนแนวการต่อสู้การเป็นผู้นำการชุมนุมอย่างเต็มตัว ต่อจากนั้นได้มีการประกาศลาออกจากการเป็นหัวหน้าพรรคพลังธรรม อย่างไรก็ตาม ความตึงเครียดเริ่มคลี่คลายลงหลังจากที่ 9 พรรคการเมืองได้มีการหารือร่วมกับประชาชนสภาผู้แทนราษฎรเพื่อจะให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญภายใน 2 เดือน โดยเฉพาะประเด็นนายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง อย่างไรก็ตามกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงยังไม่เชื่อใจรัฐบาลว่าจะแก้รัฐธรรมนูญจริงหรือไม่ จึงยังไม่เลิกการชุมนุมประท้วง แต่เหตุการณ์ได้ผ่อนคลายลงอย่างมาก และน่าจะยุติการประท้วงหากประชาชนแน่ใจว่าจะมีการแก้ไขรัฐธรรมนูญจริง

จนกระทั่งในวันที่ 11 พฤษภาคม 2535 พล.ต.จำลอง ศรีเมือง ได้ประกาศยุติการชุมนุมประท้วงที่ถนนราชดำเนินเป็นการชั่วคราว เพื่อรอคอย การพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2534 อย่างไรก็ตาม ได้มีการนัด ชุมนุมใหญ่อีกครั้งที่สนามหลวงในวันที่ 17 พฤษภาคม 2535 เพื่อแสดงท่าทีต่อคำ ตอบของรัฐบาลในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ อย่างไรก็ตามในวันเดียวกัน ร.ต.ฉลาด วรฉัตร ได้ประกาศอำาอาหารประท้วงอีกครั้ง พร้อมกำหนดวันตายภายในวันที่ 25 พฤษภาคม 2535 หาก พล.อ.สุจินดา คราประยูร ยังเป็นนายกรัฐมนตรี อยู่ต่อไป จะมีการอดทั้งอาหารและน้ำจนตาย โดยไม่ต้องการความช่วยเหลือใด ๆ ทั้งสิ้น

วันที่ 12 พฤษภาคม 2535 พรรคร่วมฝ่ายค้าน ได้มีการแถลงว่า การ แก้ไขรัฐธรรมนูญอาจไม่เป็นไปตามที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรได้แถลงไว้ ในขณะที่ พล.อ.สุจินดา คราประยูร ยืนยันว่า 5 พรรคร่วมรัฐบาลชี้แจงว่า กำหนดการ ที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรแถลงนั้น กระทำไปโดยผลการไม่ได้ปรึกษาหารือกับ หัวหน้าพรรคร่วมรัฐบาลเลย และชี้แจงว่า การแก้ไขรัฐธรรมนูญ จะไม่สามารถ ยุติได้รวดเร็วภายใน 1 สัปดาห์ เพราะในการพิจารณาต้องใช้เวลา ไม่ใช่เป็น การถ่วงเวลาของรัฐบาล ในเวลาเดียวกัน พล.อ.อ.อนันท์ กลินทะ รัฐมนตรี ว่าการกระทรวงมหาดไทยได้เรียกประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดทั่วประเทศ และมี การกำชับให้ติดตามดูแลกลุ่มผู้ประท้วง และสกัดกั้นไม่ให้เดินทางเข้ามายัง กรุงเทพมหานคร พร้อมทั้งให้สัมภาษณ์ว่าอาจมีการยืดระยะเวลางานสัปดาห์ พุทธศาสนา ที่ท้องสนามหลวงซึ่งจะสิ้นสุดในวันที่ 16 พฤษภาคม 2535 ออกไป อีก ในขณะที่กลุ่มอาจารย์ 150 คน ได้มีการเรียกร้องให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะประเด็นนายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง ซึ่งเป็นเรื่องเร่งด่วน ที่ไม่ควรใช้เวลาเกินกว่า 2 สัปดาห์ อีกทั้งนายแก้วสรร อติโพธิ อาจารย์คณะ นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กล่าวว่า หากไม่มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญตาม ที่ 4 พรรคการเมืองฝ่ายค้านเสนอไป ประชาชนจะยิ่งโกรธแค้นมากขึ้น และ ประชาชนจำนวนมากจะมาร่วมชุมนุมในวันที่ 17 พฤษภาคม อย่างมากมายคาดไม่ถึง

ในวันที่ 13 พฤษภาคม 2535 อาจารย์ และนักวิชาการได้มีการจัดกิจกรรมทรงคตต่อเนื่อง และมีการอภิปรายเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญ เพื่อให้เป็นประชาธิปไตยที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีผู้เข้าฟังการอภิปรายแน่นห้องประชุมใหญ่ราว 3 พันคน ในขณะที่รัฐบาลได้มีการหารือเตรียมรับมือการประชุมประท้วงในวันที่ 17 พฤษภาคม 2535 และ พล.อ. สุจินดา คราประยูร ได้แถลงว่า จะใช้อำนาจนายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรีปลดผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และยุบสภากรุงเทพมหานคร หากไม่สามารถสกัดกลุ่มผู้ชุมนุมหรือบังคับบัญชาผู้ใต้บังคับบัญชาได้

วันที่ 14 พฤษภาคม 2535 แกนนำของแนวร่วมประชาธิปไตยจาก 25 องค์การ ประกาศตั้งสมัชชั่ประชาธิปไตย เพื่อเตรียมวางแผนการประชุมใหญ่วันที่ 17 พฤษภาคม 2535 นอกจากนี้ยังประกาศจุดยืนเดิมคือ เรียกร้องให้ พล.อ. สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ โดยให้นายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง ในขณะที่ฝ่ายรัฐบาลได้สั่งเตรียมการรับมือโดยเคลื่อนผู้ชุมนุมที่สนับสนุน พล.อ. สุจินดา คราประยูร ให้เข้ามาชุมนุมสนับสนุนได้

วันที่ 15 พฤษภาคม 2535 กลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตย ได้มีการจัดคอนเสิร์ตเพื่อประชาธิปไตยที่สวนจตุจักร มีผู้เข้าร่วมกว่าครึ่งหมื่นคน ขณะที่ในต่างจังหวัดทั่วประเทศ มีการจัดชุมนุมประชาชนออกมาสนับสนุนนายกรัฐมนตรี พล.อ. สุจินดา คราประยูร ทางด้านสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยได้มีการประชุมที่โรงแรมรอยัล และมีการแต่งตั้งผู้ประสานงานสายครูเพื่อร่วมเคลื่อนไหวกับสมัชชั่ประชาธิปไตย สมัชชั่สมาคมครูประถมศึกษาแห่งประเทศไทย ชมรมครูประจำภาคเหนือ สมัชชั่ครูภาคเหนือ สมัชชั่ครูภาคใต้ และชมรมครูภาคกลาง พร้อมกันนี้ได้ร่วมกันส่งจดหมายเปิดผนึกถึง พล.อ. สุจินดา คราประยูร เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลเสนอข่าวที่เป็นจริงต่อสาธารณชนปราศจากอคติและปราศจากการบิดเบือนข้อเท็จจริง และให้ยอมรับข้อเสนอของประชาชนในการเจรจาและรับฟังเงื่อนไขต่าง ๆ จากตัวแทนคณะผู้ประท้วง ทางด้านสมัชชั่หนังสือ

พิมพ์แห่งประเทศไทย ได้มีการแถลงจุดยืนในการสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยในระบอบประชาธิปไตยสมควรให้ประชาชนผู้เป็นเจ้าของประเทศ มีสิทธิ์ เสี่ยงในการบริหารประเทศอย่างแท้จริง พร้อมทั้งนี้ได้มีการตั้งคณะกรรมการติดตามและตรวจสอบการเสนอข่าวของสื่อมวลชน ทั้งของรัฐบาลและเอกชนให้มีความถูกต้อง และในวันเดียวกัน ประธานรัฐสภาได้ประกาศว่า จะบรรจุระเบียบวาระปฏิบัติการแก้ไขรัฐธรรมนูญของพรรคฝ่ายค้าน เพื่อรับการพิจารณาในศุกร์ที่ 22 พฤษภาคม 2535 และจะรอร่างของรัฐบาลจนถึง 18 พฤษภาคม 2535^{๓๐}

วันที่ 17 พฤษภาคม 2535 เวลา 17.00 น. สมาพันธ์ประชาธิปไตย นำโดย พล.ต.จำลอง ศรีเมือง และ ส.ส. พรรคหลังธรรม ได้จัดปราศรัยใหญ่ที่ท้องสนามหลวง โดยมีการอภิปรายโจมตีนายกรัฐมนตรี และเรียกร้องให้นายกรัฐมนตรีลาออก ในการนี้มีผู้ร่วมฟังหลายแสนคน ในขณะเดียวกันมีการจัดแสดงคอนเสิร์ตที่สนามกีฬากองทัพบก เพื่อดึงความสนใจของคนจากการปราศรัยที่ท้องสนามหลวง แต่ความพยายามดังกล่าวล้มเหลว จนกระทั่งเวลา 21.00 น. พลตรีจำลอง ศรีเมือง ได้นำกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงเดินออกจากสนามหลวงมุ่งหน้าสู่ท่าเนียบรัฐบาล เพื่อประท้วงให้นายกรัฐมนตรีลาออก แต่กลุ่มผู้ชุมนุมถูกตำรวจทหารสกัดกั้นไว้ที่เชิงสะพานผ่านฟ้า จนเกิดมีการกระทบกระทั่งกันระหว่างผู้ชุมนุมประท้วงกับตำรวจจนเกิดมีผู้บาดเจ็บ เหตุการณ์ดังกล่าวได้กลายเป็นจุดชนวนที่นำไปสู่การใช้กำลังปราบปรามกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงโดยกำลังทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน ที่มีอาวุธรุนแรงครบมือ เหตุการณ์ดังกล่าวกลายเป็นการนองเลือดครั้งใหญ่ ครั้งที่ 3 ของประวัติศาสตร์การเมืองไทยปัจจุบัน และหลังจากนั้นในวันที่ 18 พฤษภาคม 2535 ยังคงมีผู้ชุมนุมประท้วงอยู่ต่อไป และเพิ่มจำนวนมากขึ้นตั้งแต่ช่วงบ่าย เย็น ค่ำ จนกระทั่งถึงดึกนับจำนวนได้หลายแสนคน สาเหตุส่วนใหญ่ที่ประชาชนออกมาเข้าร่วมชุมนุม เพราะไม่เชื่อรายงานข่าวจากสื่อมวลชน

^{๓๐} สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น.870.

ของรัฐบาล ประธานสภาผู้แทนราษฎรได้พยายามจะเรียกประชุมรัฐสภาในวิกฤติ-
การณ์นี้ แต่ไม่เป็นผลสำเร็จทางด้านราชการก็มีการประกาศให้หน่วยงานของรัฐ
และสถานศึกษาหยุดทำการ 3 วัน จนกว่าเหตุการณ์จะคลี่คลายไปในทางที่ดี และ
ขณะเดียวกัน กำลังทหาร ตำรวจยังคงตรึงพื้นที่เดิมอัตรากำลังที่บริเวณเชิงสะพาน
ผ่านฟ้า ตลอดจนถนนราชดำเนินไปจนถึงสนามหลวง จนกระทั่งเวลาประมาณบ่าย
3 โมงเย็น พลตรีจำลอง ศรีเมือง ได้ถูกจับกุมโดยกำลังทหารพร้อมกันนั้นกอง
กำลังรักษาพระนครได้ออกหมายจับแกนนำของสมาพันธ์ประชาธิปไตย กับนายวิระ
มุสิกพงษ์ รองหัวหน้าพรรคความหวังใหม่ เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้เกิดการนอง
เลือดครั้งใหญ่ขึ้นในตอนดึก โดยเฉพาะในบริเวณโรงแรมรอยัล ในเวลาเดียวกัน
กลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงได้มีการเผาทำลายตึกกรมประชาสัมพันธ์ และกรมสรรพากร
ทำทั้งอาคารและจากการปะทะดังกล่าวทำให้มีผู้บาดเจ็บเสียชีวิต และมีผู้สูญหาย
โดยไร้ร่องรอยเป็นจำนวนมาก เหตุการณ์นองเลือดนับว่าเป็นคืนที่รุนแรงที่สุดของ
การชุมนุมประท้วงในครั้งนี้

วันที่ 19 พฤษภาคม 2535 การปะทะระหว่างทหารและกลุ่มผู้ชุมนุม
ประท้วงยังคงดำเนินอยู่ต่อไป โดยจำนวนผู้ชุมนุมไม่ลดลงเลย ตรงกันข้ามกลับ
เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงวันที่ 20 พฤษภาคม 2535 เวลา 19.00 น. กองกำลัง
รักษาพระนครได้ประกาศใช้กฎอัยการศึกทั่วกรุงเทพมหานคร ทำให้ผู้ชุมนุมได้ย้าย
สถานที่ไปชุมนุมกันที่บริเวณมหาวิทยาลัยรามคำแหง โดยประชาชนได้มีการยึดรถ
ปูนซีเมนต์ และนำปูนซีเมนต์มาทำเป็นกำแพง เพื่อป้องกันกำลังทหารซึ่งกำลัง
เคลื่อนย้ายเข้ามาเพื่อสลายการชุมนุมกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงในบริเวณดังกล่าว

จากเหตุการณ์ความรุนแรงในการชุมนุมประท้วงดังกล่าว ซึ่งสร้างความ
เสียหายอย่างรุนแรงต่อชีวิตและทรัพย์สิน นายแพทย์ประเวศ วะสี เห็นว่าเหตุ-
การณ์รุนแรงดังกล่าว มีความรุนแรงเกินกว่าที่จะระงับได้ ทั้งสองฝ่ายคือฝ่าย
รัฐบาลและกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงต่างไม่ยอมยุติการเผชิญหน้ากัน แนวทางในการแก้
ปัญหาที่ดีที่สุด คือ ต้องมีองค์การหรือสถาบันที่ทั้งสองฝ่ายนับถือมาไกล่เกลี่ยให้ทั้ง
สองฝ่ายยุติความรุนแรงดังกล่าว

เวลาประมาณ 20.55 น. ของวันที่ 20 พฤศจิกายน 2539 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ราชบัณฑิตและรัฐบุรุษ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ และประธานองคมนตรี นายสัญญา ชรรณศักดิ์ นำ นายกรัฐมนตรี พล.อ. สุจินดา คราประยูร และผู้นำกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วง พล.ต. จำลอง ศรีเมือง เข้าเฝ้า และทรงมีกระแสพระราชดำรัส ดังนี้^{๒๑}

"คงเป็นที่แปลกใจ ทำไมถึงเชิญให้ท่านมาพบกันแบบนี้ เพราะว่าทุกคนก็ทราบว่าเหตุการณ์มีความยุ่งเหยิงอย่างไร และทำให้ประเทศชาติล่มจมไปได้ แต่ที่จะแปลกใจก็อาจมีว่าทำไมเชิญ พลเอก สุจินดา คราประยูร และพลตรี จำลอง ศรีเมือง เพราะว่าอาจมีผู้ที่เป็นตัวแสดงตัวละครมากกว่านี้ แต่ว่าที่เชิญมาเพราะว่าตั้งแต่แรกมีเหตุการณ์ สองท่านเป็นผู้ที่เผชิญหน้ากัน แล้วก็ในที่สุดเป็นการต่อสู้ หรือการเผชิญหน้ากว้างขวางขึ้น ถึงได้เชิญสองท่านมา

การเผชิญหน้าตอนแรกก็จะเห็นจุดประสงค์ของทั้งสองฝ่ายได้ชัดเจนพอสมควร แต่ต่อมาภายหลัง 10 กว่าวัน ก็เห็นแล้วว่าการเผชิญหน้ากันเปลี่ยนโฉมหน้าไปอย่างมาก จนกระทั่งจะออกมาอย่างไรก็ตามเสียทั้งนั้น เพราะว่าทำให้มีความเสียหายในทางชีวิต เลือดเนื้อของคนจำนวนมากพอสมควร แล้วก็ความเสียหายทางวัตถุ ซึ่งเป็นส่วนราชการและส่วนบุคคลเป็นมูลค่ามากมาย นอกจากนั้น ก็มีความเสียหายในทางจิตใจและในทางเศรษฐกิจของประเทศชาติ อย่างที่จะนับพรรณาไม่ได้ ฉะนั้น การที่จะเป็นไปอย่างนี้ต่อไป จะเป็นเหตุผลหรือขั้นตอนอย่างไรก็ช่าง เพราะเดี๋ยวนี้เหตุผลเปลี่ยนไป ถ้าหากว่าเผชิญหน้ากันแบบนี้ต่อไปเมืองไทยมีแต่ล่มจมลงไป แล้วก็ทำให้ประเทศไทยที่เราสร้างเสริมขึ้นมาอย่างดีเป็นเวลานาน จะกลายเป็นประเทศที่ไม่มีความหมาย หรือมีความหมายในทางลบอย่างมาก ซึ่งก็เริ่มปรากฏผลแล้ว ฉะนั้น จะต้องแก้ไขโดยที่ดูว่ามีข้อขัด

^{๒๑} สยามจดหมายเหตุ, ปีที่ 17 ฉบับที่ 51 (18-22 ธันวาคม 2535)

อย่างไร แล้วก็พยายามที่จะแก้ไขตามลำดับ เพราะว่าเดี๋ยวนี้ปัญหาที่มีอยู่ทุกวันนี้ สองสามวันนี้นั้นเปลี่ยนไป ปัญหาไม่ใช่เรื่องของที่เรียกว่าการเมือง หรือเรียกว่าของการดำรงตำแหน่ง เป็นปัญหาของการสิทธิหรือของประเทศชาติ ฉะนั้น จะต้องช่วยกันแก้ไข

มีผู้ที่ส่งข้อแนะนำในการแก้ไขสถานการณ์มาหลายฉบับ หลายคนจำนวนเป็นร้อยแล้ว ก็ทั้งในเมืองไทยทั้งต่างประเทศก็ส่งมา ที่เขาส่งมา การแก้ไขหรือการแนะนำว่าเราควรจะทำอะไร ก็มีต่าง ๆ นานา ตั้งแต่ตอนแรกก็บอกว่าแก้ไขวิธีขุบสภา ซึ่งก็ได้หารือกับทางฝ่ายที่เป็นสภา หมายความว่าพรรคการเมืองทั้งหมด 11 พรรค ใน 11 พรรคได้คำตอบว่าไม่ควรขุบสภา มี 1 รายที่บอกว่าควรขุบสภา ฉะนั้น การที่จะแก้ไขแบบที่เขาเสนอนั้นก็เป็นอันว่าตกไป นอกจากนั้น ก็มีเป็นฎีกาแนะนำวิธีต่าง ๆ กัน ซึ่งก็ได้พยายามเสนอไปตามปกติ คือ เวลาที่มีฎีกาขึ้นมา ก็ส่งไปทางสำนักคณะรัฐมนตรีหรือสำนักนายกรัฐมนตรี แต่ก็ไม่สามารถที่จะแก้ไขตามแบบนั้น ตกลงมีแบบขุบสภา และมีอีกแบบหนึ่งก็เป็นแบบแก้ไขรัฐธรรมนูญ เพื่อให้ได้ตามประสงค์ที่ต้องการ หมายความว่าประสงค์เดิมที่เกิดเหตุหน้ากัน

ความจริงวิธีนี้ถ้าทำได้ เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2534 ก็ได้พูดต่อสภามาพบจำนวนหลายพันคนแล้วก็ดูเหมือนพอจะฟัง ฟังกันโดยดี เพราะเหตุผลที่มีอยู่在那นั้นจะแก้ปัญหาก็พอควร ตอนนั้นก็ขออภัยว่าทำไมพูดอย่างนั้น ว่าถ้าจะแก้ก่อนออกก็ได้ หรือออกแล้วแก้ก็ได้ อันนั้นทุกคนก็ทราบดีว่าเรื่องอะไร ก็เป็นเรื่องรัฐธรรมนูญ ซึ่งครั้งนั้นการแก้รัฐธรรมนูญก็ได้ทำมาตลอด มากกว่าสิบเดิมนี่ตั้งเอาไว้ ได้แก้ไข แล้วก็ก่อนที่ไปพูดที่ศาลาคุสิดาลัยก็ได้พบพลเอกสุจินดา คราประยูร ก็ขออนุญาตเล่าให้ฟังว่าพบพลเอกสุจินดาแล้ว พลเอกสุจินดาก็เห็นด้วยว่าควรจะใช้ระบอบรัฐธรรมนูญนี้ และแก้ไขต่อไปได้ อันนี้ก็เป็นที่ทำได้ และตอนหลังนี้พลเอกสุจินดาก็ได้ยืนยันว่าแก้ไขได้ ก็คือข ๆ แก้ไขระเบียบให้เป็นที่ยอมรับของประชาชนไทย อันนั้นก็พูดมาตั้งหลายเดือนแล้วในวิธีการที่จะแก้ไข แล้วข้อสำคัญที่ทำไมอยากให้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ แม้จะถือว่ารัฐธรรมนูญยังไม่ครบถ้วนก็เพราะเหตุว่ารัฐธรรมนูญนั้นมีคุณภาพพอใช้ได้ ดีกว่าธรรมนูญการปกครองชั่วคราวที่ใช้มาเกือบปี เพราะเหตุว่ามีบางข้อบางมาตราซึ่งเป็นอันตราย แล้วก็ไม่ได้

ครบถ้วนในการที่จะปกครองประเทศ ฉะนั้นก็นึกว่าถ้าหากสามารถที่จะปฏิบัติตามที่ได้พูดในวันที่ 4 ธันวาคมนั้น ก็นึกว่าเป็นการกลับไปดูปัญหาแต่เดิม ไม่ใช่ปัญหาวันนี้

ปัญหาวันนี้ไม่ใช่ปัญหาของการบัญญัติหรือแก้ไขรัฐธรรมนูญ ทุกวันนี้คือความพลอดภัย ขวัญดีของประชาชน ซึ่งเดี๋ยวนี้ประชาชนทั่วไปทุกแห่งทุกหน มีความหวาดระแวงว่าจะเกิดอันตราย มีความหวาดระแวงว่าประเทศชาติจะล่มจมโดยที่จะแก้ไขลำบาก ตามข่าวที่ได้ทราบมาจากต่างประเทศ เพราะเหตุว่าในขณะที่ทั้งลูกชายทั้งลูกสาวก็อยู่ต่างประเทศ ทั้งสองก็ทราบดี แล้วก็ได้พยายามที่จะแจ้งให้กับคนที่อยู่ในประเทศเหล่านั้น ว่าประเทศไทยนี้จะยังแก้ไขสถานการณ์ได้ แต่ว่ารู้สึกว่าจะเป็นการคิดที่เป็นความคิดแบบหวังสูงไปหน่อย ถ้าหากว่าเราไม่ทำให้สถานการณ์ อย่าง 3 วันที่ผ่านมาสิ้นสุดไปได้ ฉะนั้น ก็ขอให้โดยเฉพาะสองท่าน พลเอกสุจินดา และพลตรีจำลอง ช่วยกันคิด คือหันหน้าเข้าหากันไม่ใช่เผชิญหน้ากัน เพราะว่าประเทศของเราไม่ใช่ประเทศของหนึ่งคนสองคน เป็นประเทศของทุกคนเข้าหากัน ไม่เผชิญหน้ากัน แก้ปัญหา เพราะปัญหามีอยู่ที่เวลาเกิดจะใช้คำว่าบ้าเลือด เวลาคนมีการปฏิบัติรุนแรงมันล้มตัว ลงท้ายเข้าไม่รู้ว่่าดีกันเพราะอะไร แล้วก็แก้ปัญหาว่่าอะไร เพียงแต่ว่าจะต้องเอาชนะ แล้วก็ใครจะชนะไม่มีทาง อันตรายทั้งนั้น มีแต่แพ้ คือต่างคนต่างแพ้ ผู้ที่เผชิญหน้าก็แพ้ แล้วก็แพ้ที่สุดก็คือประเทศชาติ ประชาชน จะเป็นประชาชนทั้งประเทศ ไม่ใช่ประชาชนเฉพาะในกรุงเทพมหานคร ถ้าสมมติว่าเฉพาะในกรุงเทพมหานครเสียหายไป ประเทศก็เสียหายไปทั้งหมด แล้วก็จะมีประโยชน์อะไรที่จะกะนองตัวว่าขณะเวลาอยู่บนกองสิ่งสลักหักพัง

ฉะนั้น จึงขอให้ทั้งสองท่านเข้ามา คือไม่เผชิญหน้ากัน แต่หันหน้าเข้าหากัน และสองท่านนี้เท่ากับเป็นผู้แทนของฝ่ายต่าง ๆ คือไม่ใช่สองฝ่าย ฝ่ายต่าง ๆ ที่เผชิญหน้ากัน ให้ช่วยกันแก้ปัญหาปัจจุบันนี้ คือความรุนแรงที่เกิดขึ้น แล้วก็เมื่อเชี่ยวชาญปัญหานี้ได้แล้ว จะมาพูดกัน ปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรสำหรับให้ประเทศไทยได้มีการสร้างพัฒนาขึ้นมาได้ กลับคืนมาได้โดยดี อันนี้เป็นเหตุผลที่เรียกท่านทั้งสองมา แล้วก็เชื่อว่าทั้งสองท่านก็เข้าใจว่า จะเป็นผู้ที่ได้สร้าง

ประเทศจากสิ่งสลักหักพัง แล้วก็จะได้ผลในส่วนตัวมากกว่าได้ทำดี แก้อไขอย่างไร แล้วแต่ที่จะปรึกษากัน ก็มีข้อสังเกตดังนี้

ท่านประธานองคมนตรี ท่านองคมนตรีเปรมก็เป็นผู้ใหญ่ ผู้พร้อมที่จะให้คำแนะนำปรึกษาหารือกันด้วยความเป็นกลาง ด้วยความรักชาติ เพื่อสร้างสรรคประเทศให้เข้าสู่ความปลอดภัยในเร็ววัน ขอฝากให้ช่วยกันสร้างชาติ"

กล่าวโดยสรุปจากกระแสพระราชดำรัสดังกล่าวจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงแสดงให้เห็นถึงวัตถุประสงค์เดิมของการเผชิญหน้ากันของทั้งสองฝ่าย เป็นการเผชิญหน้ากันเพื่อต้องการให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แต่เมื่อเหตุการณ์ดำเนินมาถึงปัจจุบันวัตถุประสงค์ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จึงทรงขอให้กลับไปหาวัตถุประสงค์เดิม คือการแก้ไขรัฐธรรมนูญ

จากกระแสพระราชดำรัสดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงทางออกร่วมกันของทั้งสองฝ่าย ทั้งนี้เนื่องจากไม่ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะเป็นฝ่ายยอมแพ้ย่อมไม่มีทางเป็นไปได้แนวทางที่ดีที่สุด คือการยุติการเผชิญหน้ากันและหันหน้าเข้าหากันในการแก้ไขปัญหา และการแก้ไขปัญหารัฐธรรมนูญซึ่งเป็นวัตถุประสงค์เริ่มต้นของกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงจากเหตุการณ์ ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าทุกฝ่ายได้น้อมนำมาเป็นแนวทางในบทบาทของตนเอง จะเห็นได้ว่าต่อมาในภายหลังทุกฝ่ายได้ร่วมกันแก้ไขรัฐธรรมนูญได้สำเร็จภายในเวลาอย่างรวดเร็วโดยภายหลังเข้าเฝ้า นายกรัฐมนตรีสัญญาว่าจะให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยเร็ว และได้ขอให้ประธานรัฐสภา เชิญประชุมสภาในวันจันทร์ที่ 25 พฤษภาคม 2535

ในวันที่ 21 พฤษภาคม 2535 กลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงหน้ามหาวิทยาลัยรามคำแหง ได้แยกย้ายกันกลับบ้าน ต่อมาเหตุการณ์ได้คลี่คลายกับคู่สภาวะปกติ กลุ่มนักวิชาการและข้าราชการทั่วไปยังคงเรียกร้องหาผู้รับผิดชอบต่อประชาชนที่เสียชีวิต ในขณะที่นายกรัฐมนตรีทำหนังสือด่วนถึงประธานรัฐสภาขอให้เปิดประชุม

สภาเพื่อฟังข้อคิดเห็นของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเกี่ยวกับเหตุการณ์ และความรุนแรงที่เกิดขึ้นในช่วงวันที่ 17 - 20 พฤษภาคม 2535

วันที่ 22 พฤษภาคม 2535 ข้าราชการเกือบทุกหน่วยงานร่วมใจกันแต่งชุดดำเพื่อไว้อาลัยกับผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ดังกล่าว และ 5 พรรคร่วมรัฐบาลก็มีมติที่จะแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยไม่มีข้อยกเว้น และพร้อมนี้การพิจารณาแก้ไขรัฐธรรมนูญวาระแรกในวันที่ 25 พฤษภาคม

วันที่ 24 พฤษภาคม 2535 โทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย ออกอากาศคำปราศรัยของ พล.อ.สุจินดา คราประยูร นายกรัฐมนตรี ซึ่งประกาศขอลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ราชอาณาจักรไทย เพื่อให้การแก้ไขรัฐธรรมนูญเป็นไปโดยราบรื่น

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตรัสให้โอวาทแก่พลสภานิกร ในโอกาสอันเฉลิมพระชนมพรรษาแล้ว จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ได้ทวีความรุนแรงขึ้นตามสถานการณ์ทางการเมือง โดยทั้งสองฝ่ายมิได้คำนึงถึงพระบรมราโชวาทที่ได้ให้ไว้ เป็นผลให้เหตุการณ์รุนแรงขึ้นถึงขั้นเสียเลือดเนื้อและชีวิตของประชาชน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ทั้งสองฝ่ายหันหน้าเข้าหากันร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาของประเทศ และทั้งสองฝ่ายก็น้อมรับพระราชกระแสดังที่ได้กล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่าบทบาทขององค์พระประมุขของชาติ ในครั้งนี้ได้ทรงเข้ามายุติความรุนแรงทางการเมืองได้อย่างสงบ เนื่องจากทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทั้งชาติ จะสังเกตได้ว่า ในขณะที่มีการชุมนุมประท้วงทางการเมือง ประชาชนที่เข้ามาชุมนุมได้ชูพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และธงชาติ อยู่ที่หน้ากลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงตลอดเวลา แสดงถึงความจงรักภักดีที่มีต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์อย่างเปี่ยมล้น และทุกคนต้องการชุมนุมอย่างสันติ มิได้ต้องการใช้ความรุนแรง การที่ผู้ชุมนุมประท้วงชูพระบรมฉายาลักษณ์อยู่ตลอดเวลา นั้นน่าจะแสดงถึงความจงรักภักดีประการหนึ่ง และแสดงถึงเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนในขณะนั้น ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ

ทรงออกมาให้โอวาทขอให้ยุติความรุนแรงทางการเมือง ประกอบกับให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากัน ร่วมกันในการแก้ไขปัญหา ประกอบกับนายกรัฐมนตรีได้ให้สัญญาว่าจะให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญโดยเร็ว ประกอบกับประชาชนเหนื่อยและอ่อนล้ากับการประท้วงมาเป็นเวลานาน กลุ่มผู้ชุมนุมจึงได้แยกย้ายกันกลับบ้าน โดยอาจจะกลับมารวมกันประท้วงอีกหากเหตุการณ์ไม่เป็นที่พอใจของตน แต่อย่างไรก็ตามเวลาต่อมาวันที่ 24 พฤษภาคม 2535 พลเอก สุจินดา คราประยูร ได้ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อเปิดโอกาสให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญอย่างรวดเร็ว เหตุการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน ซึ่งได้ชุมนุมเรียกร้องประเด็นสำคัญคือ ให้นายกรัฐมนตรีลาออกจากตำแหน่ง เพราะมิได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

บทบาทขององค์พระประมุขของชาติดังกล่าวได้เข้ามาสงบเหตุการณ์มิให้เกิดความรุนแรงมากขึ้นไปกว่าเดิม ทั้งนี้ ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า ขณะนั้น พลตรี จำลอง ศรีเมือง กำลังมีฐานะเป็นหัวหน้าผู้ชุมนุมประท้วง และได้รับความศรัทธาอย่างมากจากประชาชน การที่ พลตรี จำลอง ศรีเมือง ถูกจับข่มสร้าง ความไม่พอใจให้กับประชาชนเป็นอย่างมาก และหากเป็นเช่นนั้นต่อไป พลตรี จำลอง ศรีเมือง ซึ่งถูกจับกุมอยู่อาจถูกลงโทษในฐานะที่ก่อความวุ่นวายให้เกิดขึ้น และเมื่อ พลตรี จำลอง ศรีเมือง ถูกลงโทษอย่างหนึ่งอย่างใด อาจสร้างความไม่พอใจให้กับประชาชนให้ออกมาชุมนุมประท้วงอีก และอาจเกิดความรุนแรงยิ่งกว่าเดิมได้ สำหรับทางฝ่าย พลเอก สุจินดา คราประยูร ซึ่งได้สั่งการให้ทหารใช้กำลังรุนแรงในการสลายการชุมนุมประท้วงนั้น ข่อมได้รับความโกรธแค้นจากคนทั่วไป หากลาออกจากตำแหน่งในขณะนั้น ข่อมไม่เป็นการปลอดภัยสำหรับตนเองและพวกพ้อง หากมองสถานการณ์ในขณะนั้นจึงน่าจะเรียกได้ว่าเป็นทางตันของทั้งสองฝ่ายที่หาทางออกไม่ได้

เมื่อทั้งสองฝ่ายหาทางออกไม่ได้ การนิรโทษกรรมสำหรับกรณีดังกล่าวจึงเป็นทางออกที่สำคัญของทุก ๆ ฝ่าย กล่าวคือ ทางฝ่ายทหารก็ไม่ได้มีความผิดที่ได้สังหารประชาชนผู้บริสุทธิ์ และใช้ความรุนแรงในการสลายกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วง

ทางด้านพลตรี จำลอง ศรีเมือง และพรรคพวกที่ถูกจับกุมอยู่นั้นก็ไม่ต้องรับโทษ เนื่องจากความผิดที่ก่อความวุ่นวายขึ้น เหตุการณ์จึงจบลงด้วยดีและเมื่อเหตุการณ์ได้ผ่านไปแล้ว การยุติการชุมนุมประท้วงไว้ช่วงเวลาหนึ่งในตอนแรก จึงเป็นทางออกที่ดีของฝ่ายผู้ชุมนุมประท้วง และการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรียังเป็นทางออกที่ดีที่สุดของฝ่าย พลเอก สุจินดา คราประยูร เพราะความแค้นของประชาชนและองค์การต่าง ๆ ยังคงมีอยู่ การลาออกจากตำแหน่งและเก็บตัวเงียบจึงเป็นการแก้ไขปัญหา เมื่อทั้งสองฝ่ายยอมรับจุดจบที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ทุกฝ่ายยุติความเคลื่อนไหวและปล่อยให้เหตุการณ์ดำเนินไปตามกระบวนการขั้นตอน และหากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มิได้ทรงขอความร่วมมือจากทั้งสองฝ่าย และหากไม่มีการนิรโทษกรรม พลตรี จำลอง ศรีเมือง อาจถูกลงโทษจากรัฐบาล และ พลเอก สุจินดา คราประยูร ก็ยังคงเป็นนายกรัฐมนตรียต่อไป เหตุการณ์ดังกล่าวน่าจะทำให้ประชาชนโกรธแค้นมากขึ้น และการชุมนุมประท้วงจะต้องมีขึ้นอีกครั้งอย่างแน่นอน โดยแนวร่วมเพิ่มมากขึ้นและหากทหารใช้ความรุนแรงเช่นเคย ความรุนแรงของเหตุการณ์ย่อมมีมากกว่าเดิมจนไม่อาจประเมินสถานการณ์ได้

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระบรมราชาธิราชของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ระงับเหตุการณ์รุนแรงที่กำลังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องให้ยุติลงชั่วคราว โดยยังไม่อาจคาดเดาเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นต่อไปได้ แต่เหตุการณ์ได้ยุติลงด้วยพระราชกำหนดนิรโทษกรรมที่ขกเว้นความผิดของทุกฝ่าย เหตุการณ์จึงคลี่คลายไปในทางที่ดี พลเอก สุจินดา คราประยูร จึงยอมลาออกและทุกสิ่งทุกอย่างก็สงบคลี่คลายไปในทางที่ดีตามกระบวนการประชาธิปไตย ซึ่งผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

กล่าวโดยสรุปสำหรับเหตุการณ์หลังการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ. 2535 จะเห็นได้ว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และพรรคร่วมรัฐบาลขณะนั้นมิได้แสดงถึงความจริงใจในการแก้ไขปัญหาซึ่งได้แก่ การแก้ไขรัฐธรรมนูญ นอกจากนี้ยังได้เชิญบุคคลภายนอกเข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีย ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับความต้องการของประชาชนในยุคที่ประชาธิปไตยกำลังแบ่งบาน เหตุการณ์

ดังกล่าวได้ถูกคัดค้านจากกลุ่มมวลชน นักวิชาการ และคนทั่วไปอย่างกว้างขวาง แต่อย่างไรก็ตาม รัฐบาลขณะนั้นก็ได้แสดงออกถึงการฟังเสียงความข้องใจของประชาชน จึงนำไปสู่การชุมนุมประท้วง จนเกิดเหตุรุนแรงและบานปลายจนยากที่จะแก้ไขในที่สุด

กล่าวโดยสรุป เหตุการณ์เรียกร้องทางการเมืองหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2534 นั้น แนวร่วมของกลุ่มคัดค้านรัฐธรรมนูญเริ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ ทั้งนี้ เนื่องจากยิ่งนานวันยิ่งแสดงให้เห็นว่าคณะ รสช. มิได้มีความจริงจังและจริงใจในการแก้ปัญหาของประเทศดังที่ได้ระบุไว้ตอนยึดอำนาจ ทำให้จุดร่วมของกลุ่มคัดค้านการสืบทอดอำนาจของสภา รสช. ยิ่งชัดเจนมากขึ้น จึงเพิ่มจำนวนของแนวร่วมมากขึ้น แสวงหาช่องทางในการกดดันฝ่ายสนับสนุนสภา รสช. มากขึ้น ซึ่งตรงกันข้ามกับกลุ่มสนับสนุนสภา รสช. ซึ่งตอนแรกมีอยู่เป็นจำนวนมาก เนื่องจากบทบาทและเจตนาธรรมอันบริสุทธิ์ของสภา รสช. ในตอนแรกเริ่มแปรเปลี่ยนไปในทางมิชอบมากขึ้น แนวร่วมของกลุ่มนี้จากเดิมที่สนับสนุนก็กลายเป็นเพิกเฉย และกลายเป็นกลุ่มคัดค้านในที่สุด จึงเหลืออยู่แต่เฉพาะกลุ่มข้าราชการ กลุ่มบุคคล หรือบุคคลที่ถูกอำนาจหน้าที่บังคับให้ต้องสนับสนุนสภา รสช. เช่น กลุ่มคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญบางท่าน กลุ่มสื่อในการเผยแพร่ข่าวสารบางสื่อ กลุ่มข้าราชการปกครองบางหน่วยงาน และทหารตำรวจบางหน่วยงาน ซึ่งมีได้มีเจตนาธรรมที่จะสนับสนุนจุดร่วมของกลุ่มดังกล่าว จึงไม่ชัดเจนและจริงจัง แต่มีจุดร่วมที่ข้อจำกัดบางประการที่แตกต่างกันออกไปตามบทบาทและหน้าที่ นอกจากนี้กลุ่มที่เป็นกลางและกลุ่มที่ไม่มีฝักใฝ่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งนานไปก็สามารถแยกแยะและได้รับข่าวสารที่ถูกต้องมากขึ้น ทำให้มีการคัดค้านกลุ่มผู้สนับสนุนสภา รสช. ในที่สุด

5. ช่วงหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ

ภายหลังเกิดเหตุการณ์รุนแรงจนนำไปสู่จุดเปลี่ยนทางการเมืองที่สำคัญ โดยเมื่อนายกรัฐมนตรีลาออกแล้ว รัฐสภาได้ให้ความสำคัญกับการฟังเสียงของประชาชน ประกอบกับการนำแนวพระบรมราชโองการ มาเป็นแนวทางในการหัน

หน้าเข้าหากันเพื่อแก้ไขปัญหาของประเทศชาติ ปัญหาใน 4 ประเด็นหลักของรัฐธรรมนุญที่ขัดแย้งกับความต้องการของประชาชนจึงถูกนำมาพิจารณาอย่างเร่งด่วนตามลำดับ โดยในวันที่ 25 พฤษภาคม 2535 รัฐสภาซึ่งมีสมาชิกมาประชุมทั้งสิ้น 490 ท่าน ได้ประชุมพิจารณากฎรัฐธรรมนูญ วาระแรก 4 ประเด็น ตามสถิติของฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้าน ได้แก่ 1. ประธานสภาผู้แทนราษฎร เป็นประธานรัฐสภา 2. สมัยประชุมสภาสมัยที่ 2 ให้พิจารณาเรื่องอื่น ๆ ได้ด้วยจากเดิมให้มีการร่างพระราชบัญญัติเพียงอย่างเดียว 3. ให้วุฒิสภามีอำนาจหน้าที่ยับยั้งและกั้นกรอกกฎหมายเท่านั้น และ 4. พระราชบัญญัติมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้เสนอ โดยในข้อ 1 และ 3 ให้มีบทเฉพาะกาลไว้จนกว่าประธานวุฒิสภาจะพ้นตำแหน่งกำหนด 4 ปี ของวาระของสมาชิกวุฒิสภาแล้ว

นายอุกฤษ มงคลนาวิน ประธานรัฐสภา ได้ขอให้สภาตัดบทเฉพาะกาลสำหรับตำแหน่งประธานรัฐสภาและอำนาจของสมาชิกวุฒิสภา เพราะไม่สอดคล้องกับประชาธิปไตย กับเพื่อนร่วมงานสภานิติบัญญัติ และพรรครัฐบาลได้เสนอให้พิจารณาโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญสภานิติบัญญัติ เพื่อให้เกิดความรวดเร็วและสนองตอบต่อข้อเรียกร้องของประชาชน ในขณะที่หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เห็นว่าควรตั้งคณะกรรมการขึ้นมาพิจารณา เพราะไม่อยากเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เร็วเกินไปจนผิดปกติ และจะทำให้กฎหมายนี้ผิดปกติไปด้วย

การแก้ไขรัฐธรรมนูญ²² ฉบับแรก (ประธานสภาผู้แทนราษฎร เป็นประธานรัฐสภา) ผ่านวาระแรก โดยมีผู้ลงคะแนนเห็นชอบด้วย 576 เสียง งดออกเสียง 5 เสียง และก่อนประกาศคะแนน นายอุกฤษ มงคลนาวิน ได้ลงจากบัลลังก์ และให้ ดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์ ทำหน้าที่แทน และไม่กลับเข้ามาอีกเลย หลังจากนั้นรัฐสภามีมติให้พิจารณาโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญสภานิติบัญญัติ

²² สยามจดหมายเหตุ, อ้างแล้ว, น.1403.

ทั้ง 4 ร่าง ในวาระที่ 2 และเป็นครั้งแรกที่งดใช้ข้อบังคับที่กำหนดให้ต้องตั้งคณะกรรมการขึ้นมาพิจารณาเสนอ โดยทุกพรรครัฐบาลอ้างความต้องการของประชาชนและการคลี่คลายความขัดแย้งหลังจากเหตุการณ์การชุมนุมประท้วง และในวาระที่ 2 ได้ตัดบทเฉพาะกาลออก ก่อนจะตัดบทเฉพาะกาลออกได้มีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของคณะตุลาการรัฐธรรมนูญ และใช้ข้อบังคับรัฐสภาในการประชุมร่วมกันของสภาผู้แทนราษฎร และวุฒิสภา

ฉบับที่ 2 เห็นชอบวาระแรก 542 เสียง งดออกเสียง 4 เสียง โดยวาระที่ 2 ไม่มีแก้ไข

ฉบับที่ 3 เห็นชอบด้วยวาระแรก 535 เสียง งดออกเสียง 7 เสียง โดยวาระ 2 ตัดบทเฉพาะกาลให้มีผลบังคับใช้หลังจากสมาชิกวุฒิสภา อยู่ในตำแหน่งแล้ว 2 ปี

ฉบับที่ 4 ร่างรัฐธรรมนูญของฝ่ายค้านให้นายกรัฐมนตรีที่ดำรงตำแหน่งก่อนแก้ไขรัฐธรรมนูญพ้นตำแหน่งเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีคนใหม่ ส่วนร่างรัฐธรรมนูญของรัฐบาลมีการเพิ่มหลักการ โดยให้นายกรัฐมนตรีต้องได้รับเสียงสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมด

การพิจารณารัฐธรรมนูญผ่านวาระแรกไปด้วยการเห็นชอบ 533 เสียง งดออกเสียง 9 เสียง สำหรับวาระที่ 2 ได้มีการตัดบทเฉพาะกาลและตัดหลักการของฝ่ายรัฐบาลซึ่งระบุให้ผู้ที่จะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต้องได้รับคะแนนสนับสนุนจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเกินกึ่งหนึ่งออกไป

วันที่ 30 พฤษภาคม 2535 กระแสการจัดตั้งรัฐบาลและผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรียังคงสูงอยู่ที่ พลเอก ชุมบุญ ระหงษ์ จากพรรคชาติไทย และ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ หัวหน้าพรรคความหวังใหม่ ซึ่งเป็นอดีตผู้นำฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร ในขณะที่กลุ่มผู้ชุมนุมกดดันประชาชนรัฐสภาในการเสนอชื่อแต่งตั้งนายกรัฐมนตรี เริ่มถึงขั้นขณะที่กลุ่มพลังประชาชนปีโตย ยังคงเคลื่อนไหว

ต่อต้าน 5 พรรคร่วมรัฐบาล ดำเนินการจัดตั้งรัฐบาล โดยอ้างว่าขาดความชอบธรรมทางการเมืองเพราะเป็นผู้สนับสนุนการใช้กำลังเข้าปราบปรามกลุ่มผู้ประท้วง

ในวันที่ 4 มิถุนายน 2535 พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ได้กล่าวว่า ยอมรับว่ามีอุปสรรคทำให้ตนจัดตั้งรัฐบาลไม่ได้ อดีต 4 พรรคฝ่ายค้านจึงมีมติหนุนให้นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรี โดยให้ประกาศจัดตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเสียงข้างมากโดยทาบตามพรรคการเมืองอื่นประมาณ 1 ถึง 2 พรรคการเมืองมาร่วมกับอดีต 4 พรรคฝ่ายค้านเดิมจะทำให้มีเสียงข้างมากในสภา

วันที่ 10 มิถุนายน 2535 การแก้ไขรัฐธรรมนูญ ผ่านวาระ 3 ทุกฉบับ โดยฉบับที่ 1 เห็นชอบ 579 เสียง ไม่เห็นชอบ 1 เสียง งดออกเสียง 3 เสียง ฉบับที่ 2 เห็นชอบ 579 เสียง งดออกเสียง 1 เสียง ฉบับที่ 3 เห็นชอบ 566 เสียง งดออกเสียง 6 เสียง ฉบับที่ 4 เห็นชอบ 514 เสียง งดออกเสียง 1 เสียง ไม่เห็นชอบ 1 เสียง ขณะนั้นกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงที่หน้าสภาเคลื่อนย้ายไปอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ทุกฝ่ายจึงเตรียมรับสถานการณ์ที่รุนแรงอีกครั้ง อย่างไรก็ตามในเวลา 19.00 น. ได้มีการประกาศทางวิทยุว่า นายอาทิตย์ อุไรรัตน์ ประธานรัฐสภาได้กราบทูลขอคืนอำนาจให้ประชาชน และขอให้ นายอานันท์ ปันยารชุน เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง กลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยได้แสดงความยินดีต่อการยุบสภา และสลายการชุมนุม จากนั้นรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ประกาศว่าจะอยู่ในตำแหน่ง 4 เดือน โดยประกอบด้วยคณะรัฐมนตรีซึ่งมิได้เป็นนักการเมืองและคณะรัฐมนตรีใหม่ส่วนใหญ่เป็นทีมเก่า และยืนยันจะจัดการเลือกตั้งให้ชาวสะอาด

กล่าวโดยสรุปเหตุการณ์ในช่วงหลังเหตุการณ์รุนแรงในวันที่ 17-20 พฤษภาคม จะเห็นได้ว่า กระแสความต้องการของประชาชนในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ 4 ประเด็นหลัก อันได้แก่ ประธานรัฐสภาต้องมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การประชุมสภาสมัยที่ 2 สามารถพิจารณาเรื่องทั่ว ๆ ไปได้ และอำนาจของ

วุฒิสภามีเพียงการยับยั้งและกลั่นกรองกฎหมาย และการเสนอร่างพระราชบัญญัติ ต้องมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นอกจากนี้ยังตัดบทเฉพาะกาลออกด้วย ซึ่ง เป็นไปตามความต้องการของประชาชนนับตั้งแต่ต้น

จากการศึกษาถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 ตั้งแต่ต้น คือ บรรยายภาพก่อนการปฏิวัติรัฐประหารของคณะ รสช. การปฏิวัติรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 การสืบทอดอำนาจของคณะ รสช. ภาย หลังการปฏิวัติรัฐประหาร และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 จะเห็นได้ว่า คณะ รสช. ได้เข้ายึดอำนาจทางการปกครองโดย ปราศจากการคัดค้านจากประชาชนหรือกลุ่มทางการเมืองใด ๆ ทั้งนี้ เนื่องจาก สถานการณ์ในขณะนั้น เอื้ออำนวยต่อคณะนายทหารที่จะใช้อำนาจเป็นเหตุในการปฏิวัติ แต่อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมา คณะ รสช. ซึ่งได้ให้สัญญาแก่ประชาชนไว้ว่า จะ คืนอำนาจทางการเมืองให้ประชาชนโดยเร็วที่สุด มิได้ทำตามที่ได้สัญญาไว้ มีหน้า ข้ำยังได้แสดงพฤติกรรมที่ต้องการสืบทอดอำนาจทางการเมืองการปกครองของตนเอง และพยายามร่างรัฐธรรมนูญที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางแห่งประชาธิปไตย ส่งผลให้ประชาชนเริ่มคัดค้านและไม่เห็นด้วย

การคัดค้านของประชาชน นักวิชาการ นักศึกษา และกลุ่มมวลชนต่าง ๆ เริ่มรุนแรงขึ้นภายหลังจากที่ประชาชนเริ่มแน่ใจว่า คณะ รสช. ไม่มีความบริสุทธิ์ ใจในการคืนอำนาจให้ประชาชน และเกิดจุดร่วมเดียวกันของประชาชนในการ เรียกร้องสัญญาจากคณะ รสช. จนเหตุการณ์ลุกลาม จนถึงขั้นการใช้กำลังในการ ปราบบรามกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วงดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ได้คลี่คลาย ไปในทางที่ดี โดยข้อเรียกร้องของประชาชนได้รับการตอบสนองในที่สุด อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาจะได้นำเสนอประเด็นดังกล่าว เพื่อเป็นการวิเคราะห์ถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 ในบทต่อไป

สำหรับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 และข้อเรียกร้องของกลุ่มพลังมวลชนจนแก้ไขสำเร็จเป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2535 นั้น จะเห็นได้ว่าข้อเรียกร้องของประชาชนขึ้นอยู่กับความไม่เป็นประชาธิปไตยของประเด็นสำคัญ ๆ บางประการเท่านั้น ดังจะสังเกตได้จากตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางเปรียบเทียบการแก้ไขรัฐธรรมนูญในประเด็นสำคัญ

ร่างรัฐธรรมนูญ 2534 โดยคณะกรรมการ ร่างรัฐธรรมนูญ	รัฐธรรมนูญ 2534	ประเด็นที่เรียก- ร้องให้มีการ แก้ไข	รัฐธรรมนูญ 2535
1. มีคณะกรรมการ รัฐธรรมนูญ	1. ยกเลิกคณะกรรมการ- รัฐธรรมนูญ	1. ให้ประธานสภา ผู้แทนราษฎร เป็นประธาน รัฐสภา	1. ประธานสภา ผู้แทนราษฎร เป็นประธาน รัฐสภา
2. มีผู้ตรวจการรัฐสภา	2. ยกเลิกผู้ตรวจ การรัฐสภา	2. ให้สมาชิกวุฒิสภา มีหน้าที่กลั่น กรองกฎหมาย เท่านั้น	2. สมาชิกวุฒิสภา มีหน้าที่กลั่นกรอง กฎหมายเท่านั้น
3. ประธานสภาผู้แทน ราษฎรเป็นประธาน รัฐสภา	3. ประธานวุฒิสภา เป็นประธาน รัฐสภา	3. การประชุมสภา สามัญ สมัยที่ 2 พิจารณาได้ทุก เรื่อง	3. การประชุม สภาสามัญสมัยที่ 2 พิจารณาได้ ทุกเรื่อง
4. กำหนดให้เลือกตั้ง แบบ ส.ส. 7 คน เรียงเบอร์	4. เลือกตั้งแบบ 3 คน เรียงเบอร์	4. นายกรัฐมนตรี มาจากสมาชิกสภา ผู้แทนราษฎร	4. นายกรัฐมนตรี ต้องมาจาก สมาชิกสภาผู้แทน ราษฎร
5. ผู้มีอายุ 18 ปี สามารถใช้สิทธิเลือกตั้ง ได้	5. คงเดิม		

ร่างรัฐธรรมนูญ 2534 โดยคณะกรรมการ ร่างรัฐธรรมนูญ	รัฐธรรมนูญ 2534	ประเด็นที่เรียก- ร้องให้มีการ แก้ไข	รัฐธรรมนูญ 2535
<p>6. ผู้สมัครรับเลือกตั้ง ต้องมีภูมิลำเนาในเขต เลือกตั้งไม่น้อยกว่า 180 วัน</p> <p>7. ห้ามมิให้ ส.ส. หรือ วุฒิสมาชิกที่เป็นรัฐมนตรี ปฏิบัติหน้าที่ ส.ส. หรือ วุฒิสมาชิก และห้าม ข้าราชการประจำดำรง ตำแหน่งรัฐมนตรี</p> <p>8. การประชุมสภาสามัญ สมัยที่ 2 พิจารณาได้ เฉพาะเรื่องร่างพระ ราชบัญญัติ และอนุมัติ พระราชกำหนดเท่านั้น เว้นแต่สมาชิกสภาผู้แทน ราษฎรหรือสมาชิกวุฒิ- สภาไม่น้อยกว่า 2 ใน 3 จะอนุญาตให้พิจารณา เรื่องอื่นได้</p>	<p>6. คงเดิม</p> <p>7. คงเดิม</p> <p>8. คงเดิม</p>		<p>5.อื่น ๆ คงเดิม ตามรัฐธรรมนูญ 2534</p>

ร่างรัฐธรรมนูญ 2534 โดยคณะกรรมการ ร่างรัฐธรรมนูญ	รัฐธรรมนูญ 2534	ประเด็นที่เรียก- ร้องให้มีการ แก้ไข	รัฐธรรมนูญ 2535
<p>9. จำนวนสมาชิกสภา ผู้แทนราษฎร 360 คน และสมาชิกวุฒิสภา 270 คน โดยให้ข้าราชการ ประจำเป็นสมาชิกวุฒิ- สภาได้</p> <p>10. การแก้ไขรัฐธรรมนูญ โดยพิจารณา 3 วาระ มีเกณฑ์ของ คะแนน ดังนี้ วาระที่ 1 เห็นชอบ มากกว่า 2 ใน 3 วาระที่ 2 เสียงข้าง มากเห็นชอบ วาระที่ 3 เห็นชอบ มากกว่า 2 ใน 3</p>	<p>9. คงเดิม</p> <p>10. การแก้ไข รัฐธรรมนูญ โดย ทั้ง 3 วาระให้ใช้ คะแนนเสียงมาก กว่ากึ่งหนึ่ง</p>		

กล่าวโดยสรุปร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 ที่ไม่มีความเป็นประชาธิปไตยโดยหลาย ๆ ประการ ได้แก่ ไขว่จนสำเร็จด้วยดี เนื่องจากการเรียกร้องทางการเมืองจนเกิดเป็นเหตุการณ์รุนแรงในวันที่ 17 - 20 พฤษภาคม 2535 และเหตุการณ์ได้คลี่คลายไปในทางที่ดี ดังที่ผู้ศึกษาจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป

บทสรุปภายหลังการแก้ไขรัฐธรรมนูญเมื่อเกิดเหตุการณ์รุนแรงทางการเมือง ซึ่งสามารถแก้ไขได้อย่างรวดเร็วดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ผู้ศึกษาดังข้อสังเกตว่า จะมาจากกลุ่มบุคคลบางกลุ่มที่ให้การสนับสนุนสภา รสช. และ พลเอก สุจินดา คราประยูร นั้น แท้จริงมิได้มีเจตนารมณ์ที่ต้องการจะสนับสนุน เพียงแต่ความจำเป็นบางประการบังคับให้จำเป็นต้องสนับสนุน ดังนั้น เมื่อพลเอก สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และทหารก็ลดบทบาทของตนเองลงลดความแข็งกร้าวลงเนื่องจากตนเองเป็นฝ่ายเสียเปรียบจากการใช้กำลังปราบปรามประชาชน ซึ่งประชาชนกำลังโกรธแค้นจากเหตุการณ์ดังกล่าว เมื่อพลเอก สุจินดา คราประยูร ลาออกจากตำแหน่ง ก็ขาดผู้ควบคุมองค์กรอื่น ๆ ที่ให้การสนับสนุนแต่เดิม กลุ่มข้าราชการเป็นอิสระ กลุ่มสื่อมวลชนเป็นอิสระ เสรีภาพในการเสนอข่าวตามความเป็นจริงกลับคืนมา การรับรู้ของประชาชนทั้งประเทศได้รับรู้ข้อเท็จจริงมากขึ้น ทางออกทางฝ่ายสนับสนุนสภา รสช. จึงควรลดบทบาทตนเองลง เพราะได้รับการยกเว้นโทษต่าง ๆ จากพระราชกำหนดนิรโทษกรรมกลุ่มผู้คัดค้านสภา รสช. จึงสามารถเรียกร้องการแก้ไขรัฐธรรมนูญได้สำเร็จ

ฝ่ายผู้ที่เกี่ยวข้องกับกรร่างรัฐธรรมนูญ และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พรรคร่วมรัฐบาลนั้น จะถือได้ว่า ตนได้กล่าวถึงอย่างถ่องแท้ไม่ขึ้นในการให้การสนับสนุน พลเอก สุจินดา คราประยูร เพราะคิดไม่ถึงว่าประชาชนจะมีส่วนร่วมในการเรียกร้องทางการเมืองอย่างมากมาย เมื่อเหตุการณ์รุนแรงสงบลง และปราศจากอำนาจกดดันให้ต้องสนับสนุนแนวทางที่ผิด จึงมีโอกาสดำเนินตามเจตนารมณ์ของตนและความต้องการของประชาชนเสียส่วนใหญ่ และอาจเป็นความต้องการของตนเองอยู่แล้ว แต่ติดอยู่กับอำนาจหรืออิทธิพลบางประการที่ไม่สามารถให้การสนับสนุนได้ในตอนแรก ดังนั้น เมื่อโอกาสในการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาถึงจึง

สนับสนุนกันที่ทำให้การแก้ไขรัฐธรรมนูญสำเร็จได้อย่างง่ายดาย

อีกอิทธิพลที่ส่งผลต่อการแก้ไขรัฐธรรมนูญได้สำเร็จอย่างง่ายดาย น่าจะ
 เนื่องจากประการแรก พระบารมีขององค์พระประมุขของชาติได้ยุติความรุนแรง
 ซึ่งในตอนแรกเป็นไปไม่ได้ที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะยุติก่อน เพราะนั่นหมายถึง
 ความพ่ายแพ้อย่างฮากที่จะต่อสู้อีกครั้ง การยุติเหตุการณ์รุนแรงลงจึงเปิดโอกาส
 ให้ฝ่ายที่กำลังจมนุ่มได้มีทางออกอย่างไม่เสียหายมากนัก และประการต่อมาแนว
 ร่วมของประชาชนผู้คัดค้านร่างรัฐธรรมนูญที่มีอย่างมากมาย จนสามารถใช้กำลัง
 ประชาชนต่อรองกับอำนาจเผด็จการได้ แต่อย่างไรก็ตาม การปราบปรามจะยังคง
 มีต่อไป หากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงยุติเหตุการณ์เสียก่อน เนื่อง
 จากฝ่ายสนับสนุนรัฐธรรมนูญนั้นไม่สามารถวางอาวุธและยอมจำนนได้ เพราะนั่น
 หมายถึงความพ่ายแพ้และความผิด จึงกล่าวได้ว่าพลังประชาชนที่มีอย่างมากมาย
 พอสามารถกดดันผู้ปกครองที่เผด็จการได้ แต่อย่างไรก็ตาม หากไม่มีจำนวนที่
 มากเพียงพอเช่นกรณีการเรียกร้องของ ร้อยตรี ฉลาด วรรณธร ในครั้งต่อมา ซึ่ง
 ชาดจุดร่วมอย่างชัดเจน และไม่สามารถแสวงหาแนวร่วมได้มากเพียงพอ ก็ไม่
 สามารถเรียกร้องได้สำเร็จ ซึ่งประเด็นดังกล่าวผู้ศึกษาจะได้อภิปรายผลใน
 บทที่ 5 ต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย